

BIJGELOOF UIT ALLE TIJDEN - IV

E

4

DEMONEN

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0573 3586

858 84 ~~151 K3~~

BIJGELOOF UIT ALLE TIJDEN

1907/12
5/34

IV

DEMONEN

DOOR

F. S. KNIPSCHER

GEILLUSTREERD

BAARN

HOLLANDIA-DRUKKERIJ

INHOUD

	blz.
Inleiding.	3
1. De Demonen bij verschillende volkeren.	6
2. De Demonen in den Bijbel	19
3. De Demonen in de Christelijke dogmatiek	30
4. Vampiers en weerwolven	40

INLEIDING.

De Geschiedenis verhaalt van vele volkeren dat zij in het bestaan van booze geesten geloofden. De verbeelding der menschen had geen rust bij het geloof aan één Duivel alleen: zij schiep een geheel duivelsleger. De Satansdienst werd uitgewerkt tot eene ware demonomanie. „Dit is de vloek van de booze daad, dat zij niet anders dan boosheid kan voortbrengen”. De vermelding van dit alles is voorzeker een droevig werk; niettemin onmisbaar om onze eigen geloofsvoorstellingen te kunnen zuiveren. Het demonengeloof noeme men niet te spoedig eenvoudig bijgeloof zonder meer: men meene niet met deze enkele uitspraak het van zich afgeschud te hebben. Zoo ergens dan geldt hier, wat Jezus zeide: „Wanneer de onreine geest van den mensch uitgevaren is, zoo gaat hij door dorre plaatsen, zoekende rust; en die niet vindende, zegt hij: „Ik zal wederkeeren in mijn huis daar ik uitgevaren ben”. En komende vindt hij dat huis gereinigd, gereed en versierd. Dan gaat hij — voor eene wijle — heen en keert terug, met zich nemende zeven andere geesten, boozter dan hij zelf is, en ingegaan zijnde wonen zij in dien mensch, die nu nog machtelooser tegenover die allen staat dan te voren”. En nu moge de lezing van de volgende bladzijden evenals die van de vorige deeltjes zelfverloochening eischen, zij is plicht. Wie de klippen en de gevaren van het leven niet kent, kan zich niet daarvoor wachten. En — de klippen en gevaren zijn dichterbij ons dan menigeen vermoedt! Wij zullen in dit boekje ook

opnieuw zien, welk eene belangrijke plaats de leer der demonen inneemt in veler zoogenaamd Christelijke dogmatiek.

Ongeloof en bijgeloof gaan hand aan hand. Wie anders dan de ongeloovigen zien wij zich scharen om de dansende tafel en zich aanstellen alsof zulke dingen ontdekkingen waren van de nieuwste wetenschap, ongeveer gelijk staande met de ontdekking van de X-stralen en van het radium? Wie anders dan zij gevoelen zich aangetrokken tot het slavige, het menschelijk gevoel vernietigende Boeddhistische en gemoderniseerd theosofische gepeuter in hoogvliegende, ijle dingen, waarvan het ijle verborgen moet worden achter een geheelens stortvloed van vreemde, onuitsprekelijke en onbegrepen woorden? Alsof de geestesoproepingens iets nieuws waren! Alleen minachting voor hetgeen „schon dagewesen” is, gebrek aan ernstige bestudeering van het zoeken en lijden der menschheid, kan zoo spreken. Het raadplegen van geesten is zoo oud als het bedrog. Indien men van één ding moet zeggen: „ziet, dat was niet nieuw”, dan is het van die ongelukkige slachtoffers van dwaling en ongeloof die men Spiritisten noemt. Iemand zeide spottend en toch ernstig: „Straks vindt een van hen nog eens een luchtmicroscop uit en laat ons zien dat er overal in de lucht evenzooveel leven is als in bedorven azijn of in stilstaand water... De wereld zal dan voor ons wemelen van woestijnheiligen, vrouwenhaters, wereldontvluchters en hunne verleidsters. Afrika zou dan weldra ook zonder den „Keizer der Sahara” en zijne maitressen spoedig bevolkt wezen. En Madame Blavatsky is de belangrijkste, de meest beschaafde en beteekenisvolle bedriegster der wereldgeschiedenis, door wier invloed de arbeid bij strafbepaling weldra zal verboden worden evenals onder de oude patriciërs te Rome en de Christelijke bespiegelaars van de vierde tot de zesde eeuw. Het verbond tusschen ongeloof en bijgeloof in deze nieuwe vormen is een ernstig maatschappelijk gevaar. Als gij het Christelijk geloof niet grijpen kunt, ik kan u eerder het krachtvolle fatalisme van Mohammed aanbevelen dan deze vreeselijke zelfpijniging en zelfmoord van de theosofie. Ik beweer zelfs dat de Wederdoopers te Münster der samenleving minder vijandig tegenover stonden, d. i. minder misdadig waren”. Hoe scherp dit oordeel over het heden-daagsch bijgeloof ook is, het is nog niet vernietigend genoeg,

want beide verschijnselen zijn in al hunne uitingen ont-aardingen van godsdienst-vormen, omdat zij de kern van godsdienstig leven, geheel anders dan in het zuivere Christendom, zoeken in het vorschen naar en het weten van verborgenheden. De Christen heeft slechts één ding te weten, dit ééne allergrootste wonder te aanvaarden en te ervaren, nl. dat God ons, onwaardige, ondankbare menschen liefheeft en op allerlei wijzen Zijne liefde ons openbaart.

Tot welke uitersten het geloof aan geheimzinnige werkingen van booze geesten en wat daarmede samenhangt kan voeren, dienen de volgende waarschuwende voorbeelden. „In eene beroemde Zuid-Duitsche Universiteitsstad wilde de bedrogen geliefde van een rijkard zich wreken. Zij sloop in een lijkenhuis, stak onder aanroeping van Sammaël en zijne vrouwelijke trawanten een doek, die den trouwelooze toebehoorde, in den mond van een der daar nedergelegde lijken onder het uitspreken van de vreeselijke verwensching, dat de verrader mocht verteren evenals de doek en het lijk. Toevallig — het zijn feiten — werd de man kort daarop ziek en teerde langzaam weg. Hij stierf eerst na eenige maanden, ongeveer in den tijd, gedurende welken de doek in den mond van het lijk tot stof vergaan moest zijn. De furie beroemde zich onder de haren daarover luide. Hare daad was gelukt; zij was op het spoor van belangrijke verborgen waarheden. Vroeg iemand haar, waarom zij dan den Duivel niet dwingen kon haar rijk te maken, dan antwoordde zij: „Ik ben den Duivel waarschijnlijk nog niet slecht genoeg'. Zóó moet men maar voortgaan!' Daaraan kan het volgende worden toegevoegd: „Dit geloof, dat men door dergelijke handelingen iemand kan dooden, is wijd en zijd verbreid. Men kan daarbij of doen zooals hier beschreven is, een kleedingstuk of een ander voorwerp van den gevonnide bij een lijk in de kist leggen, of een der ledematen van den doode bij den vervolgde in den schoorsteen hangen. Dubbel schaadt niet, dacht eene vrouw in het jaar 1875, toen zij zich op eene dergelijke wijze wreken wilde en op de schandelijkste manier lijkschennis pleegde. Zij hing bovendien de afgesneden lichaamsdeelen in den schoorsteen, opdat zijne hand waarmede hij haar trouw had beloofd en eveneens zeker ander lichaamsdeel zouden wegwijnen'.

Het Satansgeloof en de demonomanie der Kerk bracht

met zich het meest misdadig bijgeloof der menigte. Juist het hoogste wordt, wanneer het ontaardt, het afschuwelijkste. Houden wij het reine Evangelie, „die gezonde woorden van Jezus Christus” (1 Tim. 6 : 3) rein! Dit is het teederste en fijnste dat er op aarde is, „het nieuwe Jeruzalem, nedergedaald van God uit den hemel, toebereid als eene bruid die voor haren man versierd is” (Openb. 21 : 2). Het is ons toevertrouwd, opdat het ons zegenen zou.

I.

De demonen bij verschillende volkeren.

Het geloof aan het bestaan van geesten vinden wij bij alle natiën en in alle tijden. Vrij algemeen nemen deskundigen aan dat de leer der geesten oorspronkelijk eene veel grootere plaats besloeg in de geschiedenis der oude en tegenwoordige onbeschaafde volkeren dan men vroeger wilde erkennen. Het geloof aan hogere leidende godheden, moet men steeds meer toegeven, kiemt uit de leer van de ziel die is uitgewerkt tot de leer der geesten. De steeds grootscher uitgebeelde natuurgoden zijn uit woudgeesten, boomgeesten, geniussen van den groei enz. ontstaan. De geleerden maken dit op uit allerlei godsdienstige gebruiken die moeilijk uit een anderen oorsprong te verklaren zijn. Langzamerhand worden die natuurgoden met meer de volmaaktheid nabijkomende eigenschappen toegerust. Ook hunne onderlinge verhoudingen en gedragingen worden geïdealiseerd naar de mate van ontwikkeling dergenen die hen dienen. Opmerkelijk is het evenwel dat reeds de wilde volkeren de geesten onderscheiden van de goden. De eersten hebben geen namen, de laatsten wel. Voor de geesten hebben zij meer vrees, voor de goden meer eerbied. Tegenover de eersten komt de egoïstische berekening meer op den voorgrond. Bij de wilden in Afrika zijn toovenaars, waarzeggers en artsen in dezelfde personen vereenigd. Zij beschikken over geheime krachten. Om die te ontvangen, moeten zij nader tot de geesten in betrekking gestaan hebben dan de groote menigte, die alleen door gaven en door hunne bemiddeling die geesten

gunstig kan stemmen. De geestenbezweerders van beroep vormden soms een gilde, waarin zij na eene voorbereiding en eene wijding toetraden. Door gezang, dans enz. moesten zij van de geesten, half aardsche, half bovenaardsche machten, regen, genezing, ontdekking en bezwering van vijandelijke betoovering enz. bewerken. In verbond met hunne hoofden hebben de tovenaars zóó eene groote macht. Daartegenover staat dat zij het met hun leven moeten boeten, als zij niet kunnen verschaffen wat gewenscht werd. Ook zelfverminkingen komen voor, deels om het medelijden der geesten op te wekken, deels om de aandacht te trekken en om eigen offervaardigheid met daden te bewijzen.

De Zuidzee-eilanders zeggen dat de menschen afstammen van uit de godenwereld verdwaalde hemelsche wezens en brengen langs dien weg de goden met de menschen in verband. Bij de Roodhuiden in Amerika is het merkwaardig dat zij de geesten voorstellen als dieren, bijv. als vogels, hazen en schildpadden. In hunne pantomimische dansen vereenzelvigen zij zich met de diergestalten die zij uitbeelden. Eén heet er „de groote geest”, ook meestal als dier beschreven. Merkwaardig is het dat deze eene moeder en eene grootmoeder heeft. — Ook de Chineezzen dienen velerlei geesten. Deze geesten zijn overal, onnaspeurlijk, onzichtbaar en toch wezenlijk. Zij onderscheiden de geesten in: hemelsche, aardsche en menschelijke geesten. De laatsten worden het meest vereerd. Die geesten zijn niet persoonlijk, noch in samenleving met elkander gedacht. Ook zijn zij geen middelaars tusschen goden en menschen. Zij doordringen en vervullen alles. Officiëel hebben de Chineezzen geen booze geesten, het volk echter kent ze wel. — In de godsdiensten der Slavische volkeren treden nevens de goden ook vele geesten op den voorgrond: woudgeesten, watergeesten, rusalka (= najaden), die de menschen tot zich lokken, en huisgeesten, die in den nood helpen. In de sprookjes der Russen treden vaak paren zeer gevaarlijke kobolden op. En die de winterkoude voorstelt heet „het oude, booze wijf”. Bijzonder diep geworteld is bij hen het geloof aan „vampiers”, zielen van gestorvenen, die het bloed der levenden aftappen. Ook de Finnen noemen zulke gevreesde booze wezens: „hiisi”, die oorspronkelijk wellicht woudduivels waren.

Voor al de Chaldeërs (Babyloniërs) stonden als tovenaars

bekend, d. w. z.: zij verstonden de kunst om de geesten gunstig te stemmen of schadelijke werkingen met hunne hulp af te weren. De geesten zijn bij hen geordend en met name genoemd. Meermalen komen zij in groepen van zeven voor. Er zijn geesten des hemels, der aarde, van het water, der bergen en van de woestijn, ja er zijn goede en booze geesten. Men riep de goede geesten aan, om de kwellingen der boozen te ontkomen, of men stelde zich onder bescherming der hoogste goden tegen de anti-goddelijke macht der geesten in het algemeen, die allen als boos gedacht werden. Er zijn bezweringsformulen bewaard tegen de booze geesten en tegen ziekten. Deze geesten drijven hun boos spel overal, in de lucht en op de aarde, op het veld en in de stad; zij loeren langs de straten; mensch noch dier is tegenover hen veilig; medelijden kennen zij niet. In de tooverspreuken wordt eerst de demon genoemd; daarna worden zij nader beschreven en eindelijk worden altijd „de geest des hemels en de geest der aarde” tegen hen opgeroepen en soms wordt eene reeks van andere goede geesten daarbij gevoegd. Ook ziekten ontstonden onder demonischen invloed. Amuletten en talismans, tooverdranken en heilige besprengingen deden goede diensten. Bij het ziekbed bracht men de beelden van goden. Aan den ingang der tempels en paleizen plaatste men kolossen. Voor gevleugelde stieren en leeuwen met menschenhoofd enz. zouden de booze geesten wel op een afstand blijven.

Oudtijds spraken de Indiërs ternauwernood of in het geheel niet van het bestaan van booze geesten. De goden werden in het algemeen verdeeld in lichtwezens (deva) en machthebbers (asura). In latere Indische geschriften verkregen de laatsten juist de tegenovergestelde beteekenis van der godheid vijandige machten. Opmerkelijk is het dat later de Perzen de Deva, de Indiërs Asura als booze geesten aanwezen. Ook zij kenden vele tooverspreuken, toovermiddelen enz.

De Perzen kenden Fravashi, geesten, die al het goede werkten, met Ahura-Mazda aan hun hoofd, die stredden tegen de booze macht van Angra-Mainyu en zijn zwart leger. Deze laatsten, meent men, hebben hun oorsprong vooral daaraan te danken dat men den goeden geesten niets kwaads mocht toekennen. De mensch is aan de eene zijde door

„La Voisin” (zie deel II, blz. 35—38).

goede, aan de andere door booze machten omgeven. Aan de laatsten werd evenwel geen eeredienst gewijd; zij waren als de schaduwen der eersten. De zondaren onder de menschen dienden deze „deva” door leugen, bedrog en vleeschelijke zonden. Slangen, schadelijke insecten enz. waren door den Booze geschapen. Booswichten, vooral tovenaars, waren hunne dienaren, die door misdaad als aan hen gekluisterd waren. De „deva” zinnen op den ondergang der geheele Schepping. Verscheidenen van hen worden bij name genoemd, terwijl zij naar hunne werkzaamheid in vele soorten worden onderscheiden. Bij de Perzen vinden wij voor het eerst duidelijk wezens die aan de latere incubi en succubi doen denken (vgl. dl. I, blz. 23). De geheele eeredienst is een groote strijd tegen de „deva”, die den mensch tot na zijn dood trachten te overmeesteren.

Voor de Grieken was, vooral in de oudste tijden, de geheele wereld bezielde. In eiken en cypressen, in esschen en andere boomen leefden nymfen. De bliksem werd geslingerd door Zeus. De wind was Hermes, de bode der goden. Pan was de oude landelijke godheid die de weiden en de kudden bezielde. Beschermgeesten werden aange-roepen bij alle bijzondere levensomstandigheden. Er waren geesten die waakten bij de geboorte, voor het huwelijk en in het sterven, over het zaad en de vruchten, over het kind en den jongeling, op straten en landwegen. Langzamerhand hebben de groote goden al deze werkzaamheden overgenomen, ofschoon die goden nog altoos onder velerlei namen gediend werden. De stad Athene had 19 eerediensten voor Zeus, 17 voor Athene, 15 voor Apollo enz. Dat nam niet weg dat bijv. Pan en Hekate aan deze centralisatie der natuurmachten ontkwamen en min of meer hun vroegeren aard behielden. Pan bleef in de bosschen, vooral van Arcadië, en Hekate werd vooral op de driesprongen afgebeeld en vereerd; bij voorkeur werden haar honden, zwarte lammeren en honig geofferd. Hekate verwijlde in de onderwereld onder de aarde, van waar uit zij in het holle van den nacht over graven rondwaarde, op het bloed der dooden aasde, gifkruiden las en sommigen menschen helsche kunsten leerde. Pan had sedert zijne geboorte hoornen op het hoofd, boks-pooten, een baard, een stompen neus, een staart en haren over het geheele lichaam. Zijne moeder, verschrikt door

dat uiterlijk, vluchtte van hem weg. Maar Hermes droeg hem naar den Olympus, de woning der goden, en alle goden hadden een welgevalen in hem en gaven hem zijn naam. Hij helpt den jager en beschermt vooral de bijen en de visschen. Nymfen vergezellen hem. Hij vond er een genoegen in om plotseling den eenzamen reiziger te verschrikken (panische schrik). Hij werd in vele heiligdommen vereerd: in Athene werd jaarlijks een fakkeloptocht te zijner eere gehouden. — Homerus spreekt bijv. van Eos, den dageraad, Nux, den nacht, Hypnos, den slaap, Helios, de zon, Gè, de aarde, als van levende geesten. Dat is, al zijn de grenzen moeilijk scherp te trekken, niet alleen dichterlijke uitbeelding. Aan Helios toch werd bijv. een wit bokje, aan Gè een zwart schaap geofferd. Achilles belooft aan de winde een offergave enz. Ook in latere tijden werd de dienst van natuurwezens volstrekt niet overbodig geacht.

Het getal der Romeinsche goden was zóó groot, dat iedere levensomstandigheid, elke werkzaamheid met een goddelijk wezen in verband werd gebracht. Men kan veilig zeggen dat bij de Romeinen de godsidee nauw samenhangt met het geloof aan geesten. Zelfs de kleinste levensbijzonderheden verbond men met beschermgeesten. Educa en Potina leerden het kleine kind eten en drinken; Cuba beschermde het in de wieg; Ossipago sterkte het de beenderen, Carna het vleesch; Statanus leerde het staan enz. het geheele leven door. Alle deelen van het huis hadden hunne godheden: Forculus beschermde de deuren, Limentinus de drempels. Zoo ging het door op elk levensgebied. Toch waren er nog veronachtzaamde, onverzoende geesten, booze spookgeesten, Lemures of Larvae genoemd, die door de huisvaders uit het huis werden gedreven den 9den, 11den en 13den Mei. Zwarte boonen werden hun nageworpen. De Geniussen waren beschermgeesten der enkelingen. „Juno” heette de genius der vrouw. Elke kring van menschen, ook het Romeinsche volk, ook de keizer als vertegenwoordiger daarvan, had bovendien zijn genius. Bovenal zijn de „Lares” en „Penates” als huisgoden bekend. Zij hadden hunne plaats bij elkander aan den huiselijken haard, een „Lar” en twee „Penates”. Ook waren zij op den weg. Zij konden in huis en buitenshuis gediend worden. Zij deelden bij het gebruik der spijsen mede; zij moesten er eerst iets van ontvangen en dan was men van

hunne bescherming zeker. Bovendien hadden de Romeinen vele natuurgeesten in bosschen en bij bronnen: Silvanen, Faunen, Lymphen. De god Terminus bewaakte de grenzen, Ceres het koren, Venus den tuinbouw enz. De Larendienst trad onder keizer Augustus weder meer op den voorgrond.

De Germaansche godsdienst eindelijk droeg een bij uitstek magisch karakter. De „Runen”, letters die men insneed in een roede of stok, bezaten eene geheimzinnige kracht. Tooverspreuken en tooverdranken bekleedden eene belangrijke plaats. De toekomst werd voorspeld uit een brouwketel en afgeleid uit het gehinnik van een paard. De tooverij en waarzeggingskunst was het voornaamste in hun godsdienst. Odin was de groote toovenaar, de god der „runen”. De geheele wereld was in hunne voorstellingen dan ook vervuld met Asen en reuzen, elfen en dwergen, kobolden en geesten van allerlei soort. Hunne voorstellingen hadden natuurlijk grooten invloed op de Christenen der Middeleeuwen.

Onder al deze geesten, die naar de voorstellingen van alle volkeren overal de bergen, zeeën, bosschen en velden vulden, reuzen en dwergen, verborgen en zich openbarende wezens, trekken vooral de *demonen* onze aandacht. Hunne geschiedenis, eigenlijk eene opzettelijke, nieuwe bestudeering waard, is van groote beteekenis, omdat die naam in de latere ontwikkeling van de godsdienstige voorstellingen eene zeer gewichtige rol speelt. De geschiedenis der godsdiensten in het algemeen is te vergelijken bij „de Avondschool”, het beroemde schilderij van Gerard Dou, een zwak schijnsel van goddelijk licht; de godsdienstige kennis der heidenen bij den donkeren achtergrond. De geschiedenis van den Christelijken godsdienst doet denken aan die beroemde schilderijen, die een helder en rijk licht op den voorgrond vertoonen. Men bewondert dat licht, maar — de donkere achtergrond moet ook bestudeerd worden. Daarom moeten wij de demonen en hunne geschiedenis nader beschouwen.

Homerus gebruikt de woorden: „god” en „daemon” door elkander. Het goede zoowel als het kwade wordt door beiden bewerkt. Alles is van de goden vervuld en zij leiden de daden, ook de gedachten der menschen. Het is een heerlijk schouwspel, wanneer in de „Ilias” Agamemnon en Achilles zich met elkander verzoenen, wanneer de geschenken worden

te voorschijn gebracht en aangenomen en de vorsten dit alles met luide vreugdekreten begroeten. Welnu, voordat de verzoening tot stand kwam, heeft Agamemnon zich verontschuldigd over zijn vergrijp tegenover Achilles: „Veel is mij verweten en toch — ik ben onschuldig. Maar Erinny's, die als eene schaduw rondwaart, Zeus en het Noodlot, hebben mij die booze overlegging ingegeven, toen ik Achilles zijn buit ontroofde. Dat deed de godin Ate, de verschrikkelijke dochter van Zeus, die een ieder verderft. Met lichten tred gaat zij rond, zonder den bodem aan te raken. Zij gaat (onzichtbaar) over de hoofden der menschen en tracht hier en daar een enkelen onder de menschen te schaden en te verstrikken. Zelfs Zeus is niet tegen haar bestand gebleken, ofschoon hij boven alle goden en menschen verheven is... waarom deze, toen hij het te laat bemerkte, met toorn tegen haar vervuld werd en haar greep bij het glanzendlokkig hoofd en zwoer dat zij nooit en nooit weder den Olympus en den stralenden hemel zou beklimmen, zij Ate, die allen verstrikt, en — haar uit den stralenden hemel wierp. Zóó kwam deze Ate onder de menschen, op de aarde!” (Hom. Ilias, 19, 91 tot 133). Vroeger waren de helden reeds tevergeefs bij Achilles zelven gekomen om hem tot verzoening te bewegen. Bij die gelegenheid sprak Phoenix, de oude held en leermeester van Achilles, o. a. — en zijne woorden zijn in dit verband merkwaardig —: „Gij moest zoo onverbiddelijk niet zijn, Achilles. De goden zelfs zijn het niet. Zij laten zich tot andere gedachten brengen... Want de Litae, de hinkende en gerimpelde en slecht ziende dienaressen van den grooten Zeus, zij zijn het, die oplettend zich bewegen achter Ate aan. Ate gaat snel en zeker voort en zij komt allen vóór, zij bereikt een ieder, den menschen schade berokkenend. Maar zij, de Litae, herstellen daarna weer alle schade. Wie hen eert, wanneer zij hem naderen, hem zullen zij helpen en redden. Maar als iemand hen met hardheid afweert, dan keeren zij zich tot Zeus, vragend dat deze tot hen wederom Ate zendt, opdat de verblinde het moge boeten. Maar, Achilles, eert gij de Litae, de dochters van Zeus, die het hart van den brave bewegen... Billijk hebt gij getoornd, laat u nu weder verzoenen!” (Ilias, 9, 502 tot 514). Hier hebben deze Ate en Litae geen afzonderlijke taak. Wat hier van hen verhaald wordt, doen eigenlijk de goden zelven. Zij doen

hetzelfde meermalen geheel alleen. Ook zij verblinden en verzoenen de menschen. Erinnys, Zeus, het Noodlot en Ate worden hierboven ook in één adem genoemd.

De oorspronkelijke beteekenis van „demonen” is onzeker en later verbindt men aan dat woord de meest verschillende voorstellingen. Sommigen leiden het woord van een Grieksch werkwoord dat „zich verdeelen of verteren” beteekent, anderen volgen Plato en zeggen dat het eene veranderde schrijfwijze is van een bijna gelijkkluidend woord, dat de beteekenis van „wetend, verstandig” heeft. Socrates spreekt van zijn „demon” en spreekt er van als van „goddelijken invloed”, afgescheiden van de persoonlijkheid van den god. Toch is dit niet algemeen. Meermalen beteekent het woord „demon” in samenstellingen hetzelfde als (al of niet) „gelukkig door het lot”. Dikwijls is evenwel hetzelfde woord de naam voor de lagere goden, het gevolg der groote goden of de in het afgetrokkene gedachte goddelijke wezens: sterren, satyrs, „de schroom”, „de gastvrijheid”, „het medelijden”, enz. Eerst zeer laat treden de demonen op als middelaars tusschen de goden en de menschen, die deel hebben aan beider natuur en dus voor beiden van gewicht zijn, vooral echter voor de menschen.

Zagen wij dat Homerus de woorden „god” en „demon” door elkander gebruikt, Hesiodus, die ongeveer eene halve eeuw na het ontstaan der Ilias schreef, bedoelt met de demonen voor het eerst in de Grieksche letterkunde eene bepaalde klasse van geesten. In de gouden eeuw, zoo verhaalt Hesiodus in zijn geschrift „Werken en dagen”, leefden de menschen zonder zorgen en moeiten, den goden gelijk, onder de heerschappij van Kronos. Na een gelukkig leven was hun einde eerder een inslapen dan een sterven. Na den dood werden zij tot demonen, die als dienaren van Zeus der menschen handel en wandel nagaan, rijkdom uitdeelen, de deugdzaamen zegenen. Daarna kwam de zilveren tijd. De menschen leefden wel honderd jaren lang als kinderen, gelukkig maar argeloos; doch zij keerden zich in hunnen overmoed tegen elkander en eerden de goden niet meer. Daarom nam Zeus hen weg. Ook zij zijn als zaligen de onderwereld binnengetreden en worden geëerd, maar minder dan de „demonen” van de vroegere eeuw. Daarna volgde het koperen tijdperk. De menschen werden oorlogszuchtig, voedden zich met dierlijk voedsel en daalden roemloos in den Hades neder. Het vierde

geslacht was dat der helden en godenzonen, die bij Thebe en Troje roem verwierven. Zij waren vroeg gevallen, maar Zeus plaatste hen op de zalige eilanden ver weg, waar akkers en boomen driemaal 's jaars hunne vruchten opleveren en zij een heerlijk leven leiden. De dichter zelf leeft in de vijfde periode, in den ijzeren tijd. Kommer en vrees is het deel van allen; steeds nieuwe jammer zenden de goden den menschen toe. Nog is goed en kwaad bijeen, maar de duistere toekomst dreigt te komen, waarin alle banden zullen vernietigd worden en het godenpaar „de Schroom” en de „Vergelding” (Nemesis) de aarde voor immer verlaten zal. — In zijn „Godenleer” zijn de goden verpersoonlijkte natuurmachten. De demonen staan nevens hen als geesten van menschen uit den gouden tijd.

Pindarus (vijfde eeuw) heeft wel een vrij verheven gods-begrip, spreekt van „het goddelijk bestuur”, van „het Lot”, dat over den mensch beslist en waarvan hij diep afhankelijk is enz.; maar noemt ook allerlei demonen bij name, o. a. de Moiren (Schikgodinnen), Tyche (het Lot), de familiedemon (Daimon Genethlios). Deze demonen leiden alles in de menschelijke samenleving.

Merkwaardig is Plutarchus, die een belangrijk werk schreef tegen het bijgeloof, dat volgens hem bestaat in de meening dat de goden door de menschen gevreesd moeten worden en dat de goden het booze zouden doen. Dit bijgeloof acht hij gevaarlijker nog dan het ongeloof. Om de goden van dit kwaad te zuiveren droeg hij allerlei der godheid onwaardige voorstellingen uit het volksgeloof op de demonen over. Plutarchus, de Griek van geboorte, was in de eerste eeuw n. Chr. te Rome zeer in aanzien en oefende grooten invloed op de godsdienstige denkbeelden van zijn tijd. Het was in de dagen, toen ten gevolge van het levendig wereldverkeer de meest verschillende vormen van geloof en bijgeloof samengebracht werden. Het gevolg was dat in Rome allerlei toovermiddelen in gebruik kwamen en vreemde priesters vele vreemde eerediensten invoerden. Wonderdoeners als Apollonius van Tyane waren zeer in aanzien. Oudtijds dienden bij de Romeinen de offers en wat daarmede samenging wel is waar om de goden en de geesten gunstig te stemmen; maar de eigenlijke booze geesten waren schaars. De goden waren de oorzaak van het goede en van het kwade in de

wereld. Slechts een enkel voorbeeld is er van een boozen tegengod; zoo wordt o. a. Vejovis wel eens gedacht als de oud-italiaansche schadelijke god naast den goeden Diovis = Jupiter. Plutarchus wees op de innerlijke openbaring door de godheid als de maatstaf der waarheid, hoewel de godheid zelve onbereikbaar blijft voor het verstand. Voor het ontvangen en het zich eigen maken van deze openbaring der goden bezit alleen de mensch een afzonderlijk orgaan. Hetgeen volgens de eigen verklaring van Plutarchus het meest kon bijdragen tot de zuivering der geloofsvoorstellingen, was zijne leer over de demonen. Terwijl hij neigt tot het geloof in één God en het ontstaan der vele goden verklaart uit de veelheid der verschijnselen, doet hij „de gelukkige vondst” — zoo zegt hij zelf — van het bestaan der demonen. Zij vormen de schakels tusschen god(en) en menschen. Nu kunnen de goden in hunne ongenaakbaarheid gelaten worden en behoeven zij niet tot het aardsche nedergehaald te worden en — dank zij het bijzondere openbaringsorgaan der menschen — zijn de goddelijke krachten toch den mensch nabij! De demonen zijn dienaren der goden, bestraffen de boozen, maken den weg der goeden voorspoedig. Met offers en met feesten moeten zij vereerd worden. Nu behoeft men den goden niets onwaardigs meer toe te dichten, gelijk de dichters op leugenachtige wijze deden: men stelle dat op rekening der demonen. Toch zijn zulke demonen, hoewel zij sterfelijk zijn en ook menige booze daad verrichten, meestal, en vooral den deugdzamen, beschermende geesten, die de menschen waarschuwen en leiden. Velen volgen Plutarchus in de ontwikkeling dezer voorstellingen en weldra schoof het Neoplatonisme gedurende de eerstvolgende eeuwen een aantal middeleeuwen tusschen de goden en de wereld. Daarbij gevoegd de meening dat de mensch het hoogste in extatischen toestand aanschouwt, waren de reinigingen, zenuwprikkelende plechtigheden en samenkomsten aan de orde van den dag. Deze denkbeelden beantwoordden geheel aan de behoefte dier tijden en de vruchten daarvan waren: verdediging en handhaving van het polytheïsme, filosofische verklaring der mythen, behoud der gebruikelijke godsdienstvormen en der vele tempels. Voortaan was een nauw verbond gesloten met de magie en de waarzeggingskunst; met de geheime krachten in de natuur kon de mensch in aanraking komen en hij kon de verborgenheden ontsluiten.

Verzameling van Demonen. (Naar een oude prent).

Aan Philo (25 v. Chr. tot 40 n. Chr.) komt de eer toe, het dichtst te staan bij de latere, zich weldra vormende, Christelijke dogmatiek. Bij hem is de Logos (het Woord) de eerste zoon Gods, de wereld de tweede. De aartsengel brengt de openbaringen Gods tot de menschen. De Logos is de samenvatting van de veelheid der goddelijke krachten en gedachten. De zielen, ook uitvloeisels der godheid, waren vroeger engelen of demonen. Het lichaam is de kerker der ziel. Door extase kan de mensch zich met God vereenigen.

Bij de Germanen eindelijk wordt onze aandacht getrokken door de vele wezens die overal verborgen leefden. Reuzen verrichten het groote en overstelpende, dwergen bewerken het nietige en kleine. De reuzen zijn ruw en wild; hun toorn is geweldig; door geweldige steenworpen en bergverschuivingen openbaren zij hunne kracht; waar de landbouw wordt beoefend, wijken zij terug. Zij zijn in den regel niet boosaardig, meestal van een zeer goedig karakter. Toch zijn zij veelal met de „Asen” in strijd en verwant aan Loki, den boozen god die meermalen verschijnt in de gedaante van een paard, een visch of een vogel. — Dwergen en elfen leven overal, zij komen met het gewone leven telkens in aanraking; zij zijn de helpers in de kleine, maar toch noodige en belangrijke dingen. Grimm onderscheidt hen in lichte, bruine of grijze, en zwarte elfen. De laatsten wonen onder de aarde, waar zij schatten bewaken; zij schuwen het licht. Dikwijls zijn zij vriendelijk van aard, maar dikwijls ook gevaarlijk en brengt hun aanblik den dood. Ook stelen zij kinderen en maken zich schuldig aan het verwisselen van kinderen. De door hen veroorzaakte nachtmerrie verontrust den slaper. Nu eens vervolgen zij den mensch uit boosaardigheid, dan weder uit loutere plaagzucht, hoewel zij ook in het laatste geval schade genoeg kunnen aanrichten.

De godsdienst van Mohammed heeft met andere Aziatische godsdiensten de deva's van de Indiërs en de Perzen (zie boven, blz. 8 en 10) behouden. De Mohammedanen noemen hen „djinnns”. Wel is bij hen Allah de Schepper van het goede en van het booze, toch werd Mohammed meermalen gepijnigd door den angst dat hij door djinnns werd aangevallen en bedrogen, toch werden doode en levende heiligen door hen op bepaalde plaatsen, meestal graven, bewogen om hun genezing, voorspoed, kinderzegen, uitredding enz. te schenken.

Niet alleen in het volksgeloof, zelfs in de geschiedbeschrijving uit de laatste eeuw spelen de djinns eene groote rol. „Dschingis-Khan, die geheel Azië veroverde en verwoestte, was een echt duivelskind. Alanka, zoo vind ik ergens verhaald, de dochter van een Mongoolschen vorst, leefde na den dood van haar man in afzondering. Zij werd evenwel bezocht door een djinn, met het gevolg dat zij een drieling ter wereld bracht, van welke één den Mongoolschen troon betrad en de voorvader werd van Dschingis-Khan. Dit geslacht werd om deze reden allermint veracht, maar integendeel in hooge eer gehouden. De drielingen waren licht- en hemelskinderen. Nog heden weten weduwen onder dezelfde omstandigheden met dezelfde verontschuldigen zich vrij te spreken door te verhalen dat hunne gestorven mannen hen als vampiers bezochten. (Het volk gelooft dat soms). Dschingis-Khan en zijne zonen verwoestten nu de halve wereld. Polen werd één groot graf. In 1241 werd Breslau verwoest. Zij trokken heel Europa door en doodden allen die in hunne handen vielen, meer dan zes millioen menschen en later een nog veel grooter aantal. Geen wonder dat de Christenen in die dagen zeiden: God heeft de demonen der hel over de menschheid losgelaten, om den ondergang der wereld te beginnen. En het verhaal over de afkomst van Dschingis-Khan uit het geslacht der djinns deed het overige, om daaromtrent zekerheid te verschaffen en de wildste verbeelding aan de noodige stof ter uitbeelding en voltooiing te helpen”.

II.

De demonen in den Bijbel.

Wel is waar valt het niet gemakkelijk te bepalen wat de Israëlieten in den ouden tijd volgens het Oude Testament in elk bijzonder geval zich hebben voorgesteld, wanneer zij aan verschillende gestalten die voor hunne verbeelding oprezen, namen gaven, — toch is het zeker, dat zij zich overal

de tegenwoordigheid van velerlei geesten dachten, met welke de mensch rekening had te houden.

Bekend zijn de terafiem, gewoonlijk vertaald door: huisgoden. Michal, de vrouw van David, had ze in haar huis. Toen David moest vluchten voor Saul, wist zij de vervolgers te misleiden door een godsbeeld in zijn bed te leggen om hun den indruk te geven dat hij ziek terneder lag. Men kan hierbij vergelijken den bekenden Platen-Atlas van Dr. H. Oort, No. XL.

Uit het feit dat Rachel, de vrouw van den aartsvader Jacob, zulke terafiem medenam uit haars vaders huis, meent men te kunnen opmaken dat zij vooral door vrouwen werden vereerd (Gen. 31 : 19, 30 v.). De schrijver van het verhaal in Gen. 35 : 2, 4, die zegt dat Jacob deze en andere beelden bij Sichem heeft begraven, heeft willen medewerken tot de uitroeiing van de terafiem. Volgens 2 Kron. 23 : 24 heeft eerst Josia (622 v. Chr.) in dezen geest den Israëlietischen eeredienst kunnen hervormen.

Maar er waren ook woestijngeesten. Leviticus, het laat-Israëlietische wetboek, komt er tegen op dat hun offers gebracht worden: „Opdat zij voortaan hunne offers niet meer brengen aan de satyrs die zij naboeleeren” (Lev. 17 : 7). Wanneer in Jes. 34 : 11—16 wordt gezegd: „Het land Edom zal een wildernis zijn”, dan geschiedt dit in de volgende bewoordingen:

Kraai en reiger nemen het in bezit,
roerdomp en raaf wonen er in.

— — — — —
De burchten zullen met doornen begroeid zijn,
met onkruid en distelen zijne vestingen;
een verblijf van wilde honden wordt het,
een hof voor struisen.

De boschkatten komen er de wolven tegen,
de satyrs ontmoeten er elkander;
slechts het nachtspook woont daar in vrede
en vindt er eene rustplaats.

Daar nestelt de pijlslang,
en bergt eene aardspleet haar gebroed in de schaduw.
Slechts de gieren vergaderen daar,
zij zoeken elkander op.

Iets dergelijks vinden wij in Jes. 13 : 19—22, waar Babels verwoesting wordt aangekondigd:

Babel, de keur der koninkrijken,
 der Chaldeën pronksieraad,
 wordt als Sodom en Gomorra, toen God ze omkeerde.
 Voor altijd blijft het onbewoond,
 van geslacht tot geslacht van menschen verlaten;
 geen Arabier slaat er zijne tent op,
 geen herders legeren aldaar;
 maar boschkatten liggen er neder,
 en de huizen zijn vol jakhalzen,
 struisen wonen daar, en satyrs huppelen er;
 wolven huilen in de burchten,
 wilde honden in de lustpaleizen.

Waar geen menschen wonen, verblijven de satyrs, de spoken, de nachtgeesten. Het Hebreeuwsche woord voor „nachtgeest” is „Lilith”, met welken naam men later de voorstelling van eene der gevaarlijkste duivelinnen dekte. Dezelfde geesten komen in de apokryfe boeken van het Oude Testament en in het Nieuwe Testament voor. Het verwondert ons niet dat men daarbij altoos dacht aan booze geesten. Bekend is het woord van Jezus: „En wanneer de onreine geest van den mensch uitgegaan is, zoo gaat hij door dorre plaatsen, zoekende rust, en vindt ze niet” (Mt. 12 : 43; Luc. 11 : 24). En Openb. 18 : 2 beweegt zich in denzelfden kring van denkbeelden: „Zij is gevallen, zij is gevallen, het groote Babylon, en is geworden eene woonstede der duivelen, en eene bewaarplaats van alle onreine geesten, en eene bewaarplaats van alle onrein en hatelijk gevogelte”. (vgl. ook Tobias 8 : 3, waar „de bovenste deelen van Egypte” hun tot woonplaats strekken, en Baruch 4 : 35).

De eeredienst der oude Israëlieten hing nauwer met bijgeloof samen dan menigeen het wil erkennen. Zulke geesten, wien de woestijn als woonplaats toebehoorde, konden, zoo meende men, wel eens vertoord worden, wanneer een deel daarvan ten dienste der menschen bewerkt werd. In Leviticus 19 : 9 v. staat het gebod: „Wanneer gij wat op uw veld staat inoogst, moet gij een hoek van uwen akker onafgemaaid laten en wat van de halmen valt niet opgaren. Ook in uw boomgaard zult gij geen nalezing houden, noch de verstrooide vruchten opgaren. Aan de armen en vreemden zult gij een en ander overlaten. Ik ben Jahwe, uw god”. Wanneer wij hierbij denken aan verwante godsdienstige gebruiken bij andere volkeren, dan wordt het meer dan waarschijnlijk dat wij hier den eeredienst der oude veldgeesten voor ons hebben,

die vroeger woestijngeesten waren geweest en dus recht hadden op hetgeen dezelfde grond hun anders zou hebben opgeleverd, wanneer de menschen hun gebied nog niet met den ploeg hadden gescheurd. Zóó, leerde men oudtijds, kon men de godheid tevreden stellen en — zelfs ook het noodige voedsel verwerven! De daarmee samenhangende gebruiken worden door Lev. 19 : 9 v. ten deele niet afgeschaft, ten deele dienstbaar gemaakt aan den nieuwen Jahwe-dienst. En bovendien bereikte de wetgever een ander doel: toepassing der barmhartigheid jegens de armen in dagen van overvloed. Dit was wel eene fijne en doeltreffende bestrijding van bijgeloovige praktijken en wij kunnen het begrijpen dat deze wet bij alle weldenkenden gemakkelijk ingang vond. Hiermede hangt nog een ander gebruik samen dat wij in Lev. 19 : 23—25 vermeld vinden: „Wanneer gij . . . eenigerlei boom plant die eetbare vruchten draagt, zult gij de vrucht als zijne voorhuid beschouwen; drie jaren lang zal hij u als onbesneden gelden: er mag niet van gegeten worden; in het vierde zullen al zijne vruchten eene heilige dankgave voor Jahwe zijn; eerst in het vijfde zult gij zijne vrucht eten. Opdat hij zijne opbrengst voor u moge vermeerderen. Ik ben Jahwe, uw god”. Men schroomde zich de vruchten toe te eigenen, voordat de godheid haar deel had ontvangen. Zóó kon deze tevreden zijn en kon men zonder vrees voor haren toorn rustig van de vruchten genieten. Hetzelfde vinden wij in Deuteron. 24 : 19—22 en in Lev. 25 : 2—7. Wanneer op deze laatste plaats het Sabbatsjaar wordt voorgeschreven voor het land dat men in gebruik heeft, d. w. z. dat het telkens gedurende het zevende jaar braak moest liggen, dan is daarmee eene rust bedoeld, niet voor de menschen, maar voor het land zelf. De onderstelling is zeker niet gewaagd, dat de oorspronkelijke bedoeling daarvan niet was „ter eer van Jahwe”, maar ter eer of ten bate van de beschermgeesten van den akker en den wijngaard, die nu tevreden waren en den bezitter zouden beschermen tegen gevaren. Behalve dat men vreesde dat deze geesten zich beroofd zouden achten van het toekomend deel, was men ook bang dat de kunstmatige behandeling van den akker, den wijnstok enz. als eene belediging, eene schending zou kunnen aangemerkt worden. Al zulke handelingen werden later afgodisch geacht en ten deele bestreden en verboden, zooals in het bovenge-

noemde gebod van Lev. 17 : 7 : „opdat zij voortaan hunne offers niet meer brengen aan de satyrs die zij naboeleeren”, ten deele onschadelijk gemaakt door er nieuwe denkbeelden aan toe te voegen.

Ook schijnt het een oud gebruik geweest te zijn, om zich ter eere der godheid en tot verhooging der feestvreugde te versieren wanneer men tot haar naderde. In hoeverre de amuletten daarbij eene rol spelen en of deze nu door de nabijheid der heilige plaatsen met nieuw vermogen werden toegerust, is niet juist meer te bepalen.

In lateren tijd konden de geschiedschrijvers zich blijkbaar niet levendig meer voorstellen, hoe deze oude eerediensten werden gepleegd. Wanneer toch in 2 Kron. 11 : 15 wordt gezegd: „Jerobeam stelde priesters aan voor de hoogten, voor de satyrs en voor de stieren die hij vervaardigd had”, noemt hij waarschijnlijk maar een drietal namen op die een slechten klank hebben zonder dat hij van al wat daarmee samenhang voor zichzelf rekenschap zou kunnen geven.

Maar de priesters en de profeten konden wel vurig, beleidvol en met goeden uitslag strijden voor den dienst van Israëls éénen God en al deze en dergelijke praktijken uitroeien en onschadelijk maken — toch was dat geloof aan geesten te machtig om niet zijne sporen achter te laten. Overal dacht men zich nog diezelfde geesten, echter met deze wijziging dat zij bijna uitsluitend als booze geesten gedacht werden. Maar de mensch moest met hen rekening houden. Gelukkig kon men nu prediken dat zij allen onderworpen waren aan den machtigen Jahwe, die hen nu uitzendt en over hen beschikt naar Zijn welbehagen. Alles wat voor de menschen onaangenaam was schreef men aan den invloed der booze geesten toe die handelen konden onder de toelating van Jahwe. Over den echtgenoot komt „een geest van ijverzucht” (Num. 5 : 14, 30). Israël is onder den invloed van „een geest van ontrouw” (Hos. 4 : 12; 5 : 4). God legt in den Assyriër „een geest” en hij keert naar zijn land terug (2 Kon. 19 : 7). „Een geest des onheils” daalt op het menschedom neer. „Een booze geest” doet Saul nu eens razen en dan weder in zwaarmoedige doofheid terugvallen (1 Sam. 16 : 14—16, 23; 18 : 10; 19 : 9). Deze geest wijkt terug voor Davids harpspel. God zendt een geest van tweedracht tusschen Abimelech en de inwoners van Sichem (Richt. 9 : 23). Verder

lezen wij van een geest des slaaps (Jes. 29 : 10), een geest van duizeling (Jes. 19 : 14), een geest, dien Jahwe over Juda uitgiet, zoodat het Zijn wil doet (Jes. 32 : 15). Israël wordt door den „Geest van Jahwe” geleid, vooral de richteren en de helden, bijv. Simson, later de profeten. En in den Gezalfde Gods zal een geest van wijsheid en van doorzicht zijn, een geest van beleid en heldenkracht, van godskennis en godsvrucht (Jes. 11 : 2).

Eéne enkele maal (Job 4 : 16) treedt eene vormeloze gedaante, eene spookgestalte op, die in een droom of gezicht openbaringen doet. Hij verschijnt aan Elifaz, den bekenden vriend van Job, die hem mededeelde dat de broze mensch nooit voor God onstrafelijk is en dat de dood van alle menschen bewijst dat zij allen zondig zijn: „Daar stond iets, maar ik onderscheidde de gedaante niet, eene gestalte vóór mijne oogen!”

Wat met den bloedzuiger en zijne twee dochters: „Geef, geef” bedoeld wordt (Spr. 30 : 15) is niet duidelijk, evenmin als Azazel (Lev. 16 : 8, 10, 26), over wien wij in het eerste deeltje spraken (zie dl. I, blz. 13 v.). Uitvoeriger daarentegen moeten wij handelen over de demonen.

Het is een opmerkelijk verschijnsel in den Oud-Israëlietischen godsdienst dat de vrome, die rein wil wezen voor Jahwe, wankelde tusschen deze twee gedachten: Aan den eenen kant moet ik rein zijn om tot het heilige te naderen, en aan de andere zijde zijn de heilige plaatsen en de gewijde voorwerpen van demonische machten doordrongen. Nog in de Talmudische geschriften heet het dat de heilige boeken de handen verontreinigen. In het Oude Testament wordt het heilige in sommige gevallen op dezelfde wijze behandeld als de onreinheid. De hooge priester reinigt zich met wasschingen als hij de heilige kleederen aantrekt, maar ook als hij ze uittrekt. Dit vreemde verschijnsel wordt verklaard wanneer men reinheid in Oud-Testamentischen zin opvat als: vrij-zijn van demonische machten waarmede men in aanraking kwam, en wanneer men in dergelijke handelingen overblijfselen ziet van het oude geesten- en demonea-geloof. „Heilig” en „van demonen vervuld” zijn verwante begrippen. Daarmede verbindt zich het geloof dat onreine voorwerpen ook vervuld zijn van demonische machten die Jahwe vijandig zijn. Vandaar de groote onzekerheid die wij voortdurend opmerken, dat

men soms niet wist of men iets meed omdat het heilig dan wel omdat het onrein was. Het onreine werd verafschuwd — de vrees voor de aanraking van lijken wordt meermalen in verband gebracht met vroegere doodenvereering — en het heilige werd met eerbied behandeld en ook gezocht. Deze onbepaaldheid is het oude Israël nooit te boven gekomen. Men moest met een voorwerp als de ark des verbonds hoogst voorzichtig zijn. Zij was niet alleen gevaarlijk in het midden der vijanden (1 Sam. 4—6), maar ook Uzza ondervond den toorn van de godheid, toen hij zijne hand uitstreckte naar dat heilige voorwerp, waarin Jahwe huisde: de godheid had geen menschenhulp noodig! (2 Sam. 6 : 3—8). Daarentegen zegent de ark, die meermalen met Jahwe zelven gelijkgesteld wordt, degenen die hem in Zijne nabijheid dienen en haar met eerbied aanzien, bijv. Obed-Edom, den Filistijn, ofschoon hij een vreemdeling was. Toen David dat vernomen had, deed hij de ark van Jahwe naar Jeruzalem brengen, het is bekend, onder groot feestbetoon en met de beste voorzorgsmaatregelen (2 Sam. 6 : 9—19). Het is ook zeker niet toevallig — al laat de geschiedenis zich hieromtrent niet in bijzonderheden beschrijven — dat de tempel te Jeruzalem door Salomo werd gebouwd ter plaatse waar in Davids tijd de pest die toen heerschte tot staan kwam, nl. op de hoogte die als de dorschvloer van Ornan werd aangeduid.

Later paste de ark, hoe oud en eerbiedwaardig ook, niet meer bij de godsdienstige denkbeelden der meest ontwikkelde Israëlieten en Judaeërs (zevende eeuw). Waar zij gebleven is, weten wij niet. In den tweeden tempel stond zij niet meer. Uit dit tijdperk van overgang is een merkwaardig getuigenis van Jeremia (3 : 16), die zeide: „Later zal men nooit meer zeggen: De ark des verbonds van Jahwe! Zij zal niemand in de gedachte komen en men zal harer niet denken noch haar missen, en zij zal niet meer gemaakt worden”. Sedert dien tijd sprak men niet meer van „de ark van Jahwe” maar van „de ark des verbonds”. Lag er oudtijds wellicht een steen in, van nu af sprak men van „de Tien Woorden”, die op twee steenen tafelen gegrift daarin waren nedergelegd.

Het is het meest waarschijnlijk, zeggen vele geleerden, dat de hemelsche goden jonger zijn dan de aardsche en dat de laatsten zijn ontstaan uit de demonen, die naar de voor-

stellingen der ouden overal op de aarde huisden. Deze demonen deelen ook later met de goden dezelfde woningen, en zijn evenals zij van bovenmenselijke natuur. Zij kunnen den menschen zegen en schade brengen op onnaspeurlijke, onberekenbare wijze, maar men kan hen niet zooals de goden vereeren, niet eens hen aanroepen, omdat zij niet bij name genoemd worden. Telkens kan de godheid worden aangeroepen, als deze aan den mensch zijn naam bekend maakt. Ofschoon Jahwe te Luz ook te voren gewoond had, kon Jacob hem dáár eerst aanroepen, nadat hij zich als zijn Helper had geopenbaard (Gen. 28 : 10—22). Dat geloof aan demonen die hier en daar, ja overal, woonden, moet beschouwd worden als de oudste geloofsvoorstelling der Israëlieten. Sommigen willen met eene kleine letterverandering in Gen. 14 : 3, 8, 10 „Siddimdal” vertalen door „demonendal”. Dit is evenwel op zijn hoogst eene zeer stoutmoedige gissing. Met meer zekerheid schijnen wij te mogen vaststellen — en dit is trouwens ook van nog meer belang — dat het Hebreeuwsche woord voor demonen samenhangt met een Arabisch woord dat „heer” of „machtige” beteekent. Velen denken daarbij gaarne aan verwante verschijnselen bij andere volkeren, bijv. aan de stierkolossen die de Assyriërs vóór hunne heilighdommen plaatsten. Van demonen is sprake in Deut. 32 : 17: „Zij offerden aan de demonen, niet-goden, goden die zij vroeger niet kenden, nieuwelingen, die onlangs waren ingekomen, waarvoor uwe vaders niet gehuiverd hadden”, en in Ps. 107 : 37: „Zij offerden hunne zonen en hunne dochteren aan de demonen”. Voorts worden zij meermalen in één adem genoemd met „onderaardsche geesten” (Leviticus 19 : 31; 20 : 6, 27; Deut. 18 : 11; 2 Kon. 21 : 6; 2 Kron. 23 : 6; Jes. 8 : 19; 19 : 3). Dan beteekent het woord „een wetende” en worden zij geacht met de onderwereld in betrekking te staan. Men kon door hunne bemiddeling de dooden raadplegen, wat volgens Deut. 18 : 11 ook nog op andere wijze kon geschieden. Lev. 19 : 31 zegt: „Wendt u niet tot de onderaardsche geesten en de demonen; tracht u daardoor niet te verontreinigen”. Deut. 18 : 10—12: „Onder u worde niet gevonden een die zijn zoon of dochter door het vuur overgeeft, noch een waarzegger, noch een orakelspreker of een wichelaar, noch een toovenaar of een bezweerder, noch een die de onderaardsche geesten of een

die de demonen ondervraagt, of een die de dooden raadpleegt; want Jahwe heeft een afschuw van ieder die deze dingen doet...".

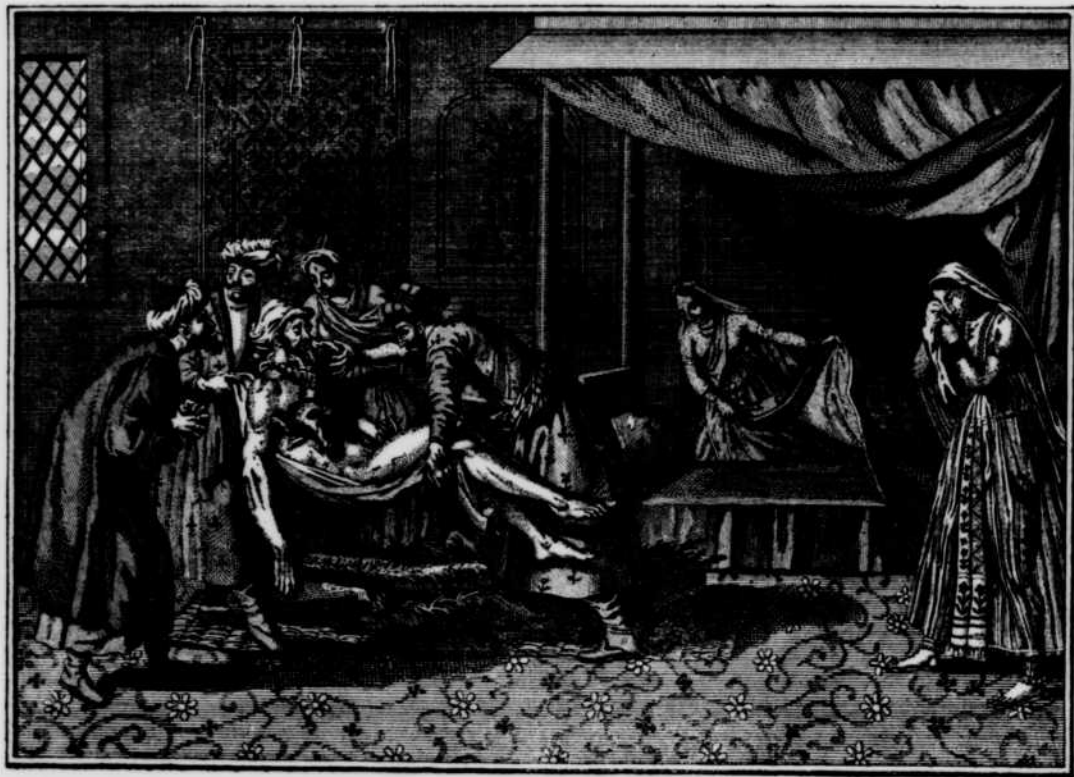
Zagen wij de demonen tot dusver al meer en meer half vereenzelvigd met, half onderscheiden van andere wezens, afgoden en onderaardsche geesten, de verwarring wordt nog grooter, hoe meer het engelengeloof uitgewerkt op den voorgrond treedt (Zie dl. I, blz. 8—12). Meermalen was al gewaagd van „de engel des verderfs" (Ex. 12 : 13, 23; 2 Sam. 24 : 16; Gen. 19 : 13; Ezech. 9 : 1—7; 2 Kon. 19 : 35; Ps. 35 : 6). Spr. 17 : 11 noemt zulk een wezen „een wreede bode", nl. die het doodvonnis aanzegt; 2 Kron. 20 : 22 kent „belagers", die twist stoken tusschen de vijanden en die bewerkten dat zij op elkander aanvielen; Spr. 16 : 14 „een doodsbode", Job 33 : 22 „doodsengelen", Ezech. 32 : 21 „machtige helden midden uit het doodenrijk". Wanneer eindelijk in Ps. 78 : 49 de Egyptische plagen „eene zending van ongeluksboden" worden genoemd en in Jezus Sirach 39 vs. 28 vv. vuur, hagel, hongersnood, pest, wilde dieren, schorpioenen, slangen en zwaard „wraakgeesten" worden genoemd (vgl. Ps. 104 : 4; 148 : 8) dan verschijnen al die engelen en geesten weder als verpersoonlijking der natuurkrachten enz.

Te midden van al deze voorstellingen heeft één verhaal altoos diepen indruk gemaakt op de menschen, dat in Gen. 6 : 1—4, waar het ontstaan der Enakieten en van andere reuzen, waarvan de volksoverlevering gewaagde, verklaard wordt uit het huwelijk van engelen (zonen Gods) met vrouwen uit de menschen (Zie dl. I, blz. 12). Dit verhaal, van vreemden oorsprong, staat in Genesis ter inleiding van de zondvloed-verhalen, ofschoon deze verbintenis eigenlijk niemand tot misdrijf wordt aangerekend. Ezechiël (32 : 27) zegt waarschijnlijk van deze „helden, reuzen van den ouden tijd", dat zij „in volle wapenrusting in het doodenrijk zijn gedaald, wien men hun zwaard onder het hoofd heeft gelegd, en wier schild op hun gebeente lag, omdat de schrik voor de helden in het land der levenden geheerscht had". Later zeide men: deze zonen Gods werden van dien tijd af uit den hemel gestooten en werden de z.g. gevallen of booze engelen. Deze uitlegging vinden wij in het boek Henoch en sporen daarvan in den brief van Judas, vs. 6 en 14 en in 2 Petr. 2 : 4. Soortgelijke

verhalen hebben de verbeelding der eerste Christenen sterk geprikkeld; zij zeiden dat deze den hemel onwaardige wezens steeds, lichamen en zielen verdervend, als booze geesten der ontucht overal in de wereld rondzwierven, dat zij de goddelijke openbaring bedorven hebben, de heidensche wijsbegeerte en den afgodendienst in het leven geroepen en dat zij vooral de dochters der menschen nog altijd verleiden op dezelfde wijze als in den aanvang. Eene milde bron van ellende alzoo!

Een naam die onder de eerste Christenen gold als de samenvatting van de aan het Godsrijk vijandige machten en die met afschuw werd genoemd, was Gog. Deze naam is verlicht uit den in Gen. 10 : 2 voorkomenden volksnaam Magog, van welk volk Gog dan als koning gedacht werd. Deze verlichting van den naam Gog vond het eerst in Ezech. 38 en 39 plaats, waar met „Magog” de Scythische volkeren worden aangeduid, wier ondergang door Ezechiël wordt aangekondigd. Wel is waar is Magog, met Gog aan het hoofd, met een ontelbaar leger door God tegen Israël geroepen, maar als hij de onderneming aanvangt, dan zal Jahwe's toorn ontbranden. Door eene aardbeving en door geduchte rampen zal dat vijandelijk leger vernietigd worden en Israël zal gered zijn. In Openb. 20 : 7—13 wordt dit een en ander toegepast op het komende wereldgericht.

Overigens laat zich over de voorstelling der demonen en booze geesten in het Nieuwe Testament niet veel nieuws zeggen. De Duivel, de Satan, is het opperhoofd der booze geesten, die zijne „engelen” heeft welke hem dienen moeten. Deze kwelen de menschen op allerlei wijzen en trachten door verleiding hen ten verderve te brengen. De keurbende van Satan staat tegenover de keurbende Gods. Vallende ziekte, verlamming en verkromming der ledematen, doofstomheid, blindheid en dergelijke hardnekkige en ongeneeslijke krankheden verklaarde men uit de werking van een demon. Jezus heeft dergelijke voorstellingen nimmer opzettelijk bestreden, integendeel sprak Hij meermalen, volgens de Evangeliën, van deze booze geesten die nooit rust hebben en altijd met vernieuwde kracht op het menschenhart aanstormden. De eene geest, zeide Hij, was nog boozter dan de andere. Maar de mensch kan zijn hart reinigen en toerusten om dien herhaalden aanval af te wachten. Reinheid van hart, honger en dorst naar gerechtigheid, liefde tot God

Een hond neemt de ziel van een stervenden Pers, om haar aan de macht der Demonen te onttrekken.

en den naaste, dat alles leert op God vertrouwen, in Hem den trouwen Helper zien, den door Zijne groote Liefde allen en alles omvattenden Vader in de hemelen begroeten, Die Zijne kinderen nooit verlaat als zij tot Hem roepen. Zou een mensch, die met God niet te vergelijken is, liefde hebben voor zijn kind en zou Gods liefde niet naar verhouding oneindig veel machtiger en schooner zijn? De nacht is wel donker en de gevaren zijn wel groot; maar als de zon is opgegaan is ook de donkerste nacht veranderd in licht en dan kent de mensch geen vrees meer. Zoo vertrouwde de mensch op Gods Liefde en hij heeft onmiddellijk in zich de hoogste blijdschap, den meest onvernietigbaren vrede. Nooit is het bijgeloof zóó onopzettelijk en zóó afdoende bestreden als door Jezus.

III.

De demonen in de Christelijke dogmatiek.

Weinig hebben de Christenen den Christus begrepen. Met innig welbehagen ontwikkelden zij aan de hand der Joodsche geleerdheid hunner dagen in hunne verbeelding een leer, eene wereld, een geheel rijk van duivelen (Zie dl. I, blz. 21—23). Al dieper en dieper zonken zij in het diepe, gevaarlijke moeras van het bijgeloof weg. Het leven des menschen was ellende en ondergang. Bijna ieder mensch, zoo leerde Tertullianus, heeft een boozen demon in zich. Aanstands bij zijne intrede in de wereld is ieder aan de macht van een boozen demon onderworpen, die door den doop moet worden uitgebannen, zoo leerde een ander. Wat baatte het of al geleerd werd dat deze demonen op allerlei wijzen bestreden konden worden en dat zij aan het einde der dagen hunne straffen niet zouden ontgaan; want ten slotte was het op het oogenblik voor weinige heiligen slechts weggelegd om een eenigszins rustig leven te leiden. Zedelijke middelen, vroomheid, reinheid, liefde en vertrouwen op God werden onvoldoende geacht in den strijd des levens: tooverformules, door de Kerk gewijde voorwerpen, de genademiddelen der Kerk moest men in ruime mate hebben of — men was

verloren en in der boozen macht. Bleek niet uit het zoo krachtig voortbestaan der heidensche en afgodische godsdiensten de macht des Duivels en der duivelen? En evenzeer uit de hardnekkigheid der zonde?

Eeuwen lang is de Christelijke wereld beziggehouden met verhalen over Simon Magus (de Toovenaar) uit Hand. 8 vs. 9—24. In de oude ketterlegenden speelt deze naam eene eerste rol. Deze had in Rome, zeide men, vele wonderdaden verricht, die de verbazing van allen opwekte en waarom hem goddelijke eer werd bewezen. Een geheel stelsel van dogmatiek is ter wille van hem opgebouwd, waarin hijzelf verschijnt als eene soort van antichrist, die naam wist te maken en van zichzelf wist te roemen. Evenwel was hij „de hoogste kracht Gods”. Judaïstisch-Christelijke geschriften bejveren zich om Simon Magus (en ook Elymas uit Hand. 13) te vereenzelvigen met Paulus, dien zij als Heidenapostel bestreden. Hunne verhalen komen daarop neer dat de bekeering van Paulus niets anders is dan dat hij van een antichristelijk dweper een pseudochristelijk toovenaar werd. Tot dat doel beweerde men, dat Petrus alleen de volle zekerheid van het Evangelie had die hij door uiterlijke mededeeling en door innerlijk onderricht had ontvangen. Simon Magus (= Paulus) had zijne roeping slechts ontvangen door een droom of visioen. En droomen en visioenen zijn alleen maar teekenen van goddelijken toorn en het werk van demonen. In geen geval kon men zoo de bevoegdheid tot het leerambt verwerven. Waarom zou Jezus anders alleen met levenden en wakenden verkeer hebben, als men door gezichten en verschijningen hem evengoed had kunnen leeren kennen!? Zóó oordeelde men in de uiterste Joodsch-Christelijke kringen over Paulus en zijne bekeering. Zóó zag men in alles wat tegen eigen opvatting indruischte het werk van demonen.

Geen wonder dat, wanneer men telkens ontdekte dat met de uitroeijing der heidensche eerediensten hunne kracht nog niet geheel gebroken was, maar de oude gebruiken en vormen niet geheel waren verdwenen, men dit ook aan de demonen toeschreef die in elk geval nog wilden redden wat te redden was. Steeds belaagden zij de Christenen van hun verborgen schuilhoek uit.

De geheele Christelijke dogmatiek was in de eerste eeuwen

gebouwd op het geloof aan de demonenwereld die zich verschool achter vele, eigenlijk alle, aardse verschijningen. Het Christendom was de openbaring die noodzakelijk was geworden, omdat de menschheid onder de heerschappij der demonen was geraakt. Dit denkbeeld is door verschillende Christelijke schrijvers uitgewerkt, door Justinus, Athenagoras, Tatianus, het uitvoerigst door Theofilus, den zevenden bisschop van Antiochië (170—180). Deze laatste zeide dat de betrekkelijke wijsheid der heidensche filosofen en dichters niet anders dan demonische wijsheid was. Soms, wanneer voor een oogenblik de demonen hen verlaten hadden, hebben zij „van zelf tegen diens wil”, wel eens duidelijk en goed gesproken over de gerechtigheid, het gericht, de straffen Gods en de Voorzienigheid voor de levenden en dooden, zoodat zij met de leer der profeten eene enkele maal in overeenstemming zijn. Toch, zegt hij, hebben zij de profeten wel eens nagesproken, maar als dat niet het geval is dan kunnen zij alléén soms iets goeds gezegd hebben, omdat, wanneer een mensch maar een oogenblik uit welke oorzaak ook van de macht der demonen is bevrijd, hij niet anders kan dan God gehoorzamen. Zóó is het Christendom „de Wijsheid Gods”. Over het geheel waren dus al de bemoeiingen van de filosofen der oudheid vergeefs, hoogstens hebben zij zelve slechts luttele fragmenten der waarheid erkend. Alleen Christus heeft de eenige waarheid op aarde gebracht die van de demonen waarlijk bevrijdt.

En zoo behoort het demonengeloof tot een hoofdbestanddeel in heel de Christelijke leer. Het geloof in Christus is noodig, zegt Justinus, om de demonen, de in de wereld en in den mensch werkzame machten van het booze te bestrijden. Deze bijzondere openbaring van Christus was noodig om de door de demonen verblinde en geknechte menschen te helpen. Door deze goddelijke hulp alleen is de mensch in staat zijn verstand onverlet te gebruiken en zijne vrijheid tot het goede te volgen. Nu is deze hulp voor allen toegankelijk geworden. Het begrip openbaring is de lichte keerzijde van het begrip demonenheerschappij. Beide begrippen behooren bij elkander, evenals de donkere en de lichte helft van de maan. Naarmate men aan de gevolgen van den boozen invloed der demonen meer of minder gewicht hecht, stijgt of daalt de waarde der goddelijke openbaring.

Minucius Felix (begin der derde eeuw) spreekt over dit alles op zijne wijze in eene theorie die vooral in het Westen indruk maakte. De menschheid, zegt hij, is niet zooals zij zijn moet. Van buiten af is een boos element in haar gedrongen. Het gevolg is dat wij weliswaar nog eenig natuurlijk licht des verstands in onze menschelijke natuur hebben behouden; maar toch zijn onze gedachten, vergeleken bij de klaarheid Gods, duisternis. Nu is het Christendom de wijsheid die de filosofen wel gezocht hadden, maar zij hebben die niet kunnen vinden. De Christelijke openbaring alleen kan deze booze invloeden overwinnen. Wie aan de openbaring van den Geest Gods gelooft, is in staat gesteld de demonen op de vlucht te drijven. Alle menschen, ook vrouwen en ongeleerden, kunnen dit vatten en tot waarachtige wijzen worden. Door een heilig leven kan elk mensch de tyrannie der demonen breken.

Een belangwekkend bestanddeel in het dogmatisch stelsel was deze gedachte: Door de verschijning van Christus begonnen de duivelen weliswaar heviger dan ooit op aarde te woeden, vooral in de ongeloovigen, maar toch is na Zijne komst de door Hem aangebrachte hulp volkomen en voor allen toegankelijk geworden. Eerst stelde men zich deze hulp van Christus nog in de toekomst voor. Men zeide: Wij zijn nog in deze „wereld”, maar — Hij zal uit den hemel komen om verlossing te brengen! Toen evenwel deze verlossing uitbleef en er niets in de bestaande orde der dingen veranderd werd en men in verschuiving geen uitkomst meer zag, was men er steeds meer van verzekerd: de hulp van Christus is reeds aangebracht en voor allen toegankelijk.

Twee stroomingen merken wij voorts op onder de Christenen der eerste eeuwen: de een ziet in zijne verbeelding overal de duivelsche geesten rondwaren en loeren, de ander wordt door zijn bespiegeland nadenken over de verschijnselen van het leven gevoerd tot de beschouwing, dat de onwetendheid en de rampen waaraan allen onderworpen zijn in het algemeen hunne oorzaak hebben in demonische werkingen.

Heel het verlossingsplan van God was dus noodig geworden alleen met het oog op de macht der demonen, die men zich vooral (om niet tot dualisme te vervallen, alsof er eene zelfstandige, eeuwige macht ware tegenover den

Heiligen God) als tijdelijk dacht. Zóó redde men de eenheid Gods en durfde het uitspreken dat al het kwade slechts macht had, omdat en zoolang Hij het toeliet; en tegelijk had men eene goede gelegenheid om in eigen geloofsvoorstelling de veelheid der goden in vroeger en later tijd te verklaren. Zóó achtte men zich veilig en zeide: Christus heeft de overmacht der demonen eens en voor altijd gebroken. Voor Zijnen naam vluchtten zij en als men bij het toedienen van den doop maar sprak: „in den naam van Jezus Christus, die onder Pontius Pilatus is gekruisigd” en de noodige plechtigheden niet vergat, dan kon men voorloopig over dat gedoopte kind gerust zijn. En verder kon men zich er mede troosten, wanneer de demonen op de zinnelijke zijde van den mensch zouden aanvallen, om hen van de heilige overdenkingen en bespiegelingen van het goddelijke neer te trekken naar het aardsche, dat God de middelen heeft verschaft om aanstonds zijne ziel aan hunne handen te ontrukken en den mensch het bezit van de gave der onsterfelijkheid te verzekeren. Wie den naam van Christus belijdt is onder de bescherming van Hem voor wiens naam alleen de demonen reeds vluchten.

Wanneer de verbeelding levendig wordt, is zij dikwijls spoedig teugelloos en wordt zij steeds gevaarlijker. Vele aanhangers had Origenes. Deze zeide: de menschen staan tusschen de goede en de booze engelen in. Beide soorten van geesten vallen voortdurend op den mensch aan en twisten om zijn bezit. Dat is de innerlijke strijd in het hart der menschen. De booze geesten hebben onbeschrijfelijk leelijke, hoewel onzichtbare, zeer donkere vormen. Zij vertoonen zich in kogelvorm ongeveer als de sterren. De goede engelen verlichten dien strijd in den mensch, de demonen bemoeilijken dien. Overwint de mensch, dan komt hij nader tot de gelijkenis Gods. Anders gaat het beeld Gods in hem verloren. Maar geheel verloren gaan kan het toch nimmer: het is onvernietigbaar; het kan alleen onherkenbaar worden en verbleeken. Het gansche schepsel Gods zucht onder dien worstelstrijd der hoogere machten. De mensch moet overwinnen en hij kan het niet zonder hulp. Maar die hulp ontbrak nooit geheel. Van den beginne af heeft de Logos zich geopenbaard. Steeds heeft deze reine geesten uitgezonden om de menschen te helpen; dat waren de profeten.

Een geheel volk heeft hij uitverkoren, om de volkomen verlossing voor te bereiden. En eindelijk verscheen de Logos zelf, om dit schoone werk te voltooien. Hij moest in werkelijkheid de overwinning toonen, een offer brengen dat door God voldoende geacht zou worden. Hij moest als den waren God-mensch zich openbaren, de verzoening der zonde in een levend voorbeeld laten zien. En daarvoor viel Hij als offer. De geheele geschiedenis der menschheid is van dezen strijd vol. De kruisdood is daarin het keerpunt. Tot in den hemel en de hel strekt zich zijn invloed uit. Kruisdood en opstanding hebben de zege over de demonen bewerkt en voltooid.

Wij zullen de verschillende beschouwingen op dit punt niet verder beschrijven ¹⁾. Dit is genoeg om te begrijpen hoe uit de geschiedkundige overlevering langzamerhand een historische roman werd gevormd. Telkens werden er nieuwe hoofdstukken aan toegevoegd. De stroom der heilsgeschiedenis liep uit op eene drassige laagte van tallooze heiligenlegenden, na samengevloeid te zijn met de heidensche sprookjes en met godenmythen en heldendichten. De Christelijke Kerk werd vooral door de praktijken die uit dit alles voortvloeiden bijna veranderd in een „gezelschap van door den duivel en de demonen bedrogen bedriegers”. Als voorbeeld kan gelden de levensbeschrijving van den H. Antonius door Athanasius. Deze verschijnselen vormen eene renaissance van de laagste uitingen van godsdienstig leven. In de derde en vierde eeuw konden zich zelfs de meest verlichte geesten niet aan dezen invloed onttrekken. Dat waren de dagen van de ascese, de zelfspijning, van den bloei van het monnikenwezen; de dagen waarin men met gretigheid bespiegelingen hield over Gen. 6: 1—4 en daaraan met de meeste nauwkeurigheid alle bijzonderheden over den val der engelen ontleende. Het geloof aan al die hemelsche geesten en aan al wat van hen verhaald werd behoorde tot de kerkleer. Dat die gevallen engelen eens weer zouden bekeerd worden was de sluitsteen van het geheel der dogmatiek. In 360 was het reeds noodig dat de Synode te Laodicea de vereering der engelen voor afgoderij verklaarde. Bonifacius streed nog tegen het geloof aan heksen en weerwolven dat hij „duivelswerk” noemde. Maar in 787 was de steeds aanwassende

¹⁾ Vgl. over de Manicheërs, dl. I, blz. 35 v.

stroom van bijgeloovigheden niet meer te keeren en moest eene zekere vereering van engelen worden gewettigd, — eene voorzichtige, maar bedenkelijke tegemoetkoming aan het veelgodendom der bekeerde (?) volkeren. Iemand zeide: „Als de volkeren worden bekeerd en „als de godsdiensten worden veranderd, stijgen wel de groote tooverslangen en draken en geesten op naar het licht en verdwijnen, maar het is alsof nu de bergen zich openen en daaruit te voorschijn komt een leger van allerlei gebroed, van wormen en ratten en muizen”. Dit is zeker: het Christendom der Kerk is niet zoo rein gebleven als het was; het had een „versmeltingsproces” ondergaan en zeer onzuivere bestanddeelen in zich opgenomen.

De kerken waren veelal veranderde heidensche tempels. Mithras heet voortaan de H. Georgius en diens heiligdom de Georgiuskerk. Wotan wordt Michaël en Poseidon is veranderd in den H. Nicolaas. De eigenschappen van Demeter, Venus en Juno vereenigen zich in „de Moeder Gods”. Het kerkgebouw en de kerkelijke feesten bevatten sprekende herinneringen aan den ouden heidenschen tijd. Heilige handelingen als de doop staan op ééne lijn met de vroegere en niet uitgeroeide geestesbezweeringen. Reliquie is een andere naam voor amulet. Mysteriën en tooverij dringen overal door. Duivels en engelen spelen de belangrijkste rol. Het monnikenwezen vormde de hoogste en eerbiedwaardigste vereeniging van menschen en bewoog zich in eene wereld van demonen en engelen en koesterde de oude mythologie onder niet meer dan een Christelijken schijn. Met demonen te strijden en over hen te zegevieren, bij voorkeur door hen bezocht te zijn, ziedaar een teeken van heroïsche christelijkheid! Belangwekkend werd bovendien de omgang met hen, omdat zij veel meer weten dan de menschen, in het bezit zijn van eene geheime wetenschap, uit den loop der sterren de toekomst kunnen voorspellen, geheime mededeelingen doen uit den raad van God enz. Al waren ook de demonen beperkt in hunne kennis, vooral van de heilsopenbaring, zoodat zij van de komst van Christus ternauwernood iets zouden kunnen mededeelen, ja het „Onze Vader” niet zonder fout konden opzeggen, toch was de omgang met hen lang niet te versmaden. Men kon veel winnen voor zichzelf en anderen groot nadeel toebrengen!

Begrafenisplechtigheid bij de Perzen. (De lijken worden in een toren bijgezet, om ze tegen de Demonen te beschermen).

Reeds in 321 sprak Constantijn de Groote, zeker niet voor het eerst, van witte tooverij die geschiedde in den naam der H. Drievuldigheid met de bedoeling om iemand te helpen. Omdat de duivel niet helpen, maar alleen schaden kon, achtte hij zulke magie niet alleen mogelijk, maar ook geoorloofd. Het verschil tusschen deze witte en de zwarte magie was alleen dit, dat de laatste geschiedde in den naam van den Duivel en met behulp der demonen.

Evenmin als het geloof in den Duivel met de Hervorming verdween, was het rijk der duivelen nu ten einde. Na hetgeen wij boven daarvan hebben medegedeeld zullen wij hierover kort zijn. Toch moeten wij vermelden dat in dezen de Nederlandsche Geloofsbelijdenis in hare eerste jaren iets bijzonders op te merken geeft en ten deele in herhaling vallen.

Vooreerst is het wel opmerkelijk dat artikel 13 eene „leeringhe geeft ons tot een onuitsprekelijken troost” dat „God alle creaturen onder hem houdt” ¹⁾. „Hierop verlaten wij ons ende” dit „weten wij dat Hij den Duyvel ende alle onse vijanden ghebreydelt houdt, de welcke ons sonder sijne toelatinge ende goeden wille niet en mogen beschadigen.... Wij willen niet curieuselijk ondersoecken, meer dan ons begriip ende vermach, maer in alle ootmoedicheyt ende eerweerdicheyt aenbidden de rechtveerdige oordeelen Gods die ons verborgen zijn”.

Deze woorden wijzen ontegenzeggelijk op vooruitgang, verzeleken bij de Middeleeuwen. Toch zijn de duivelen daarmede nog niet de wereld uit. Want artikel 12 leert: God heeft alles geschapen, ook de engelen, en gaat dan voort: „van welcke Enghelen sommighe ook ghevalen zijn van der hoocheyt daerse God in gheschapien hadde, in de eewige verdoemenisse... wij noemen de laetste Duyvelen ende boose gheesten. Zij zijn also verdorven, dat sij zijn gheworden vijanden Gods, ende alles goets, loerende ende staende na haren gantschen vermoghen na der Kercken, om dieselve gantschelick te verderven ende te vernielen door hare listicheyt ende bedroch. *Ja oock so verre, dat sy hen van een yeghelick aenbidden doen, ende beloven groote dinghen den menschen: ende dat en is gheen wonder, ghemerkt hy voor Christum heeft*

¹⁾ Wij volgen hier en straks de oudste uitgave van 1562, die vooral in 1566 hier en daar belangrijk gewijzigd is. Men vergelijke zelf!

dorven komen, om hem van den selven te doen aenbidden: ende daerom zijn sy door haer eyghen boosheyd veroordeelt ter eewighe verdoemenisse, ende verwachten haer straffe ende pijn". Uitdrukkelijk wordt hieraan toegevoegd dat dit zoo uitvoerig wordt beschreven tegenover „de dwalinge der Sadduceën, welke loochenen datter Geesten ende Enghelen zijn” en tegenover de Manicheërs. De cursieve woorden zijn in 1566 verwijderd, volgens een geleerde „om de uitwassen van het volksgeloof omtrent den invloed des duivels tegen te gaan”¹⁾.

Ook Luther en de Luthersche geschriften schrijven veel kwaads toe aan den invloed van den Duivel en de duivelen; zij waren kinderen van hun tijd. Wij moeten de groote hervormers daarom geenszins verachten, maar hen evenmin als volmaakt voorstellen, alsof zij de volle waarheid hadden gegrepen. Hun geldt het woord van Herbart: „Het is nu eenmaal zoo, dat de groote hervormers, die reeds een hevigen strijd hadden te voeren met talloze verkeerdheden, er niet aan toe kunnen komen om een volmaakt, nieuw geheel te scheppen”. Niet alléén Lipsius geloofde aan tovenaars, Lipsius, die in 1591 van de Universiteit te Leiden overging naar de Roomsche Hoogeschool te Leuven, Lipsius die geloofde dat vele kinderen te Leuven geboren waren uit concubinaat van duivels en toovenaressen en die, toen hij eens zandruiter werd, zijn val toeschreef aan de booze heks die pas was voorbijgegaan, — vele Protestantsche godgeleerden waren met hetzelfde bijgeloof bevangen!

Nog altoos wordt de Duivel gepredikt. Het is moeilijk na te gaan, in hoeverre over de werking van booze geesten in bijzonderheden nog altijd van rechtzinnige kansels wordt gesproken. Misschien kan deze of gene daarvan nauwkeurige mededeelingen doen.

¹⁾ Vgl. boven, dl. I, blz. 50 v.

IV.

Vampiers en weerwolven.

Voor al werd de zwarte magie een dreigend geheimzinnig spooksel, toen in de elfde eeuw het geloof meer en meer verbreid werd aan weerwolven en vampiers. Het geloof aan de veranderingen van menschen in zulke dieren, gewrochten der verbeelding, stamt uit Indië, „het land waar de lotus bloeit” en waar de Brahmaansche en Hindoesche godsdiensten in eere waren. Hoe de sagen en sprookjes over Rübezahl, reuzen, dwergen, kobolden, gnomen enz. ontstaan zijn, is niet onzeker voor degenen die de reuzen der Indische sagen kennen met hun heirlegers van geesten die in de bosschen wonen, in de gebergten schatten bewaren enz. Brahma, zoo werd in Indië geleerd, bracht uit zichzelf, uit de oerstoffen, de schoonste aller jonkvrouwen, Sandiadevi, ter wereld voor wie de devates en de reuzen in wilden lust ontvlamden. Daaruit zijn vele geheimzinnige wezens ontsproten. De leer der zielsverhuizing werd voorts aldus omschreven: Door booze daden gaat de ziel der menschen in de steenen, rotsen en metalen. Wanneer zij verstandig zijn geweest, vaart de ziel in de gestalte van een vogel of ander dier. Waren zij vroom, dan komt de ziel wederom in een mensch. De moordenaar van een Brahmaan wordt een hond, ever, ezel, kameel, stier, ram, antilope of vogel enz. Wie koren stal wordt een rat; wie koper stal een gans; wie water stal een eend; wie honing stal een strontvlieg; wie melk stal een kraai; wie stroop stal een hond. Een olifantendief verandert in een wolf, een paardendief in een tijger, een vruchtendief in een aap, een vrouwendief in een beer enz.

Ook de spoken, om kinderen bang te maken en de vampiers, vrouwelijke wezens die kinderen tot zich lokten om hun bloed uit te zuigen, zijn uit Indië overgekomen. „Wie aan een priester goud ontsielt”, zoo luidt eene Indische wet, „moet duizendmaal in de lichamen van spinnen, slangen of in de bloeddorstige daitja's verwijlen”. Daitja's waren demonische vampiers, spookachtige menschenkwellers, duistere grafschenders, i. e. w. de voorouders van onze spoken, menschenetende reuzen, nachtmerries enz., wezens die eens

aldus sprekend ingevoerd werden: „Uit het graf stijg ik op om nog het vermiste goed op te sporen, nog den reeds verlorenen man onder den schijn van liefde zijn hartebloed uit te zuigen. Van den een ga ik tot den ander en ook de kinderen zijn mijne prooi". Ook de Grieken en Romeinen spraken van spookachtige vogels die des nachts naar de wiegen van kinderen vlogen, om hen van bloed te berooven. Wij zullen niet trachten den oorsprong van dit geloof aan vampiers na te gaan, noch allerlei verhalen van zulke verschijningen mededeelen. De een denkt bij voorkeur aan den schrik der menschen, wanneer zij bemerken dat een graf geschonden is en de grond geheel omwoeld en niet weten dat hyena's daarvan de schuldigen moeten geacht worden. De ander denkt meer aan hyena's onder de menschen en het valt hem niet moeilijk van zulke lieden tal van voorbeelden op te sporen en bijzonderheden te verhalen uit vele processen. Vooral wijst men op de in het oog vallende en argwaan wekkende omstandigheid dat meermalen een lijk na vele maanden bijna ongeschonden onder de aarde werd teruggevonden. Men kon niet anders denken dan aan eene geheimzinnige levensopenbaring en de verbeelding verbond daarmede onmiddellijk de geruchten van verschijningen van dooden aan levenden. Dus, zeide men, zij stonden meermalen des nachts op om zich te voeden met het bloed van levenden, die dan na eenige dagen stierven en men nam het geloovig aan dat mannen ook verschenen bij de legerstede hunner weduwen. Er zijn vele voorbeelden van, dat verontschuldigen van zulke weduwen, wanneer op ongewone wijze het gezin vermeerderde, omdat hunne echtgenooten hen als vampiers bezocht hadden, voor goede munt werden aangenomen. Natuurlijk werden allerlei rampen en treffende gebeurtenissen ook uit dezen geheimzinnigen invloed verklaard. Toen de pest in Duitschland hevig woedde, bestormde het volk de kerkhoven, onderzocht de graven, en de lijken die achterdocht wekten werden verbrand. Alleen de zoon, die op zulk een bijzondere wijze door den omgang met vampiers ter wereld gekomen was, kon een vampier herkennen en onschadelijk maken. Te dien einde trok hij, gevolgd door een tamboerijnspeeler, des nachts door de straten der stad en wanneer een vampier aangelokt door de tonen van de tamboerijn verscheen en begon te dansen, doodde de vampierjager hem met een pijl.

Zij waren de voor eeuwig verdoemde zielen die niet eens in de hel konden opgenomen worden. Men meende hen vaak te hooren zuchten en hen te zien in de gedaante van een kat of ander dier. Bij voorkeur bezochten zij de huizen, waar zij tijdens hun leven gewoond hadden, verwoestten de tuinen, stichtten allerlei verwarring en zochten weder den omgang met hunne weduwen.

Eén verhaal uit de vele, die van vampier-verschijningen gewagen, strekke tot voorbeeld: In Noord-Holland in het dorp Bobeldijk, gemeente Berkhout, woonde eene vrouw. Op den 25sten Juni 1616 verscheen haar een spook, geheel met het uiterlijk van haar eigen man, die haar pas had verlaten om naar zee te gaan. Zijn naam was Cornelis Theurisz. Zij vroeg: „Wie is daar?” Het spook antwoordde: „Je man”. „Die is op zee en kan dus niet hier zijn”. „Ik kwam een weinig te laat, het schip was reeds afgevaaren”. „Hoe zijt gij in huis gekomen?” „Zeer eenvoudig”. Op zijn hoofd droeg hij een breedgeranden hoed. Telkens trok zij den rand omhoog om te zien of het werkelijk haar man was. Maar zij herkende hem duidelijk, zoowel aan zijne stem als aan zijn geheele voorkomen. Maar toen hij zich naast haar had neergelegd, voelde zij dat hij, hoewel het midden in den zomer was, zoo koud was als ijs. Zij ontstelde hevig en riep met luider stemme God om bijstand aan, waarop het spooksel onmiddellijk verdween en zich nimmer meer vertoonde.

Zulke en nog rijker uitgebeelde verhalen zijn er uit alle tijden en alle landen. De meest uitgebreide, authentieke, acte is die van 1732 uit Servië, waarin wordt medegedeeld dat, na het plotseling afsterven van eenige personen, van overheidswege vele graven geopend werden. Dertien lijen werden, omdat zij schijnbaar nog niet tot ontbinding waren overgegaan, voor vampiers verklaard. Nauwkeurig wordt beschreven, in welken staat zij gevonden werden. Men had geen rust, voordat de hoofden van den romp waren gescheiden, alles te zamen was verbrand en de asch in de rivier geworpen.

Nog is er geen einde aan dit bijgeloof. Wanneer in Griekenland een gestorvene van vampirisme wordt verdacht, wordt eerst voor zijne zielsrust eene mis gelezen. Helpt dit niet, dan wordt zijn graf geopend. Nog beproeft de

priester het met een bezweringsformulier. Is dit echter vergeefs geweest, dan rukt men van het lijk het hart uit de borst, snijdt dit in stukken en verbrandt daarop het geheele lichaam. Dikwijls werd ook vooraf het lijk met palen op verschillende plaatsen doorboord. Wanneer ouders hunne kinderen des morgens dood bij zich in bed vonden, meenden zij wel eens dat zij henzelfen doodgedrukt hadden, of dat zij een natuurlijken dood gestorven waren. Maar veelal vond het plaats dat er in de omgeving gevonden werden die het beter wisten en van vampiers spraken die het kind van zijn bloed hadden beroofd.

Dat dit bijgeloof nog niet uit de wereld is verdwenen leert een bericht uit het „Dagblad van Bukarest” van 17 Mei 1905: „In de gemeente Prejam in het district Vilcea hebben onbekende daders het lijk van een voor korten tijd gestorven dertienjarigen knaap opgegraven en het lichaam in een aangrenzend bosch verbrand. De halfverbrande beenderen en eenige flarden van het lijkgewaad werden later door gerechtsdienaars gevonden, waardoor de daad ontdekt werd. Men meent dat deze daad is verricht door bloedverwanten van den overleden knaap, om den vampier te beletten dat hij de oorzaak zou zijn van den dood van andere leden van het gezin, die spoedig na zijne begrafenis door eene zware ziekte bezocht waren”.

De verhalen over „levende vampiers”, vampiers onder de levenden, moordzieke of lijkschennende krankzinnigen, sadisten enz., behooren tot het gebied der geestesziekten, niet tot dat van het bijgeloof.

Als een andere booze geest komt in de geschiedenis van het bijgeloof voor: de weerwolf. Men geloofde dat menschen uit louter moordlust met de hulp des Duivels in staat waren, zich in wolven te veranderen. Weerwolf is dan ook verbasterd uit eene samenstelling van vir (= man) en wolf. Dit geloof is, naar het schijnt, zoo oud als de menschheid en het is overal te vinden, vooral daar waar het denkbeeld der zielsverhuizing beteekenis had. In dat denkbeeld, dat menschen en dieren eigenlijk één in soort en wezen zijn, vindt ongetwijfeld het geloof aan weerwolven zijn oorsprong. En waarlijk, men acht vele daden en gezindheden van menschen nog altijd „onmenschelijk!” Onder de Hottentotten heerscht het geloof dat de vrouwen der Boschjes-

mannen zich met behulp van een gordel in leeuwen, hyena's en andere roofdieren kunnen veranderen. Een reiziger door Afrika's wildernissen weet ook te verhalen, hoe hij eens zag dat eene negerin in de rivier werd geworpen, omdat men haar voor eene „hyenenvrouw" hield. Een ander verhaalt dat drie broeders werden gedood, omdat zij zich in een dier hadden veranderd. Bij de Chineezzen speelt de „vosmensch" dezelfde rol als in de Duitsche sprookjes de „wolfmensch". Bij de Amerikaansche Indianen bestaat de sage van „Broeder Wolf": „Een Indiaan die eenzaam woonde in een bosch aan den oever van een meer liet zich op het sterfbed door zijn oudste kinderen, een jongen en een meisje, beloven dat zij hun jongeren broeder die zwak en teer was niet zouden verlaten. Zij vergaten evenwel niet lang daarna hunne belofte en gingen de wijde wereld in. De kleine bleef in de wildernis alleen achter. In den zomer leefde hij van bessen; in den winter dreef de honger hem naar de wolven die uit medelijden hun voedsel met hem deelden. Kwam de lente weer, dan zwierf hij met de wolven door het land. Toen zijn broeder terugkeerde, zeide hij met klagende stem: „Nesia, mijn broeder, zie, ik word een wolf!" — Camerarius verhaalt van een jongeling die in 1544 in de wouden van Hessen te midden van wolven leefde. Toen hij gevangen was liep hij op handen en voeten en maakte zulke vlugge sprongen, dat hij het van den snelsten hardlooper won. Deze houding was hem zóó eigen geworden, dat men beproefde hem met planken recht op te doen staan. Landgraaf Hendrik legde groote belangstelling voor hem aan den dag en deed persoonlijk zooveel hij kon voor zijne opvoeding. Doch alle moeite was vergeefs. Hij bleef steeds naar zijne vroegere makkers terughunkeren. — Onze moeders spraken van Roodkapje om de kinderen te bewegen thuis te blijven; evenzoo spraken de moeders in de paalwoningen van weerwolven. Geen bijgeloovige voorstelling is zóó algemeen verbreid. Welk eene belangrijke plaats heeft de wolf niet in de Grieksche letterkunde! Ovidius verhaalt (*Metamorphoses* I, 198 vv.), hoe Lycaon, de zoon van Pelasgus, uit euvelmoed den alwetenden Zeus die als vreemdeling de aarde bezocht om zich van de boosheid der stervelingen te vergewissen, aan zijne tafel onder het offer de ingewanden of het vleesch van menschen voorzette, weshalve hij met al zijne zonen in wolven

veranderd werd. Deze sage beweegt zich om het oud-arcadische gebruik om aan Zeus Lykaios een menschenoffer te brengen. Hiermede staan waarschijnlijk ook de Lycaeïsche spelen in verband, waarvan Xenophon (*Anabasis* I, 2, 10) vertelt en waarbij gouden hoofdsieraden als kampprijs golden. Ook Apollo heette Lyceius of Lycoktonos (= wolvendooder), omdat hem wolven geofferd werden (*Sophocles*, *Electra*, 6). Het is bekend hoe Romulus en Remus, de stichters van Rome, door wolven werden gevoed. Herodotus verhaalt (*Historiae* IV, 17, 51, 100, 105) hoe in het Noorden het uiterste volk, achter de Scythen en de Kallipiden en de Alazonen, den naam draagt van Neuren. Noordelijk daarvan wonen, zegt Herodotus, geen menschen meer. „Men zegt”, gaat hij voort, „dat de Neuren toovenaars zijn. De Scythen en de onder de Scythen wonende Hellenen vertellen dat ieder van die Neuren zich eenmaal 's jaars in een wolf veranderen kan. Dit duurt dan eenige dagen en daarna neemt hij weer zijne oorspronkelijke gedaante aan. Ik kan dit niet gelooven; toch beweren zij het en bevestigen het met een eed”. (Vgl. *Plinius*, *Historia naturalis*, VII, 34). En bij de Germanen verandert Odin zich telkens in een wolf. Bovendien verhaalt de Noorsche mythologie van den wolf Fenrir die, eerst door de Asen met den tooverband Gleipnir geboeid, bij den laatsten wereldstrijd evenwel Odin den Alvader zal dooden. Zoolang de wolf gevangen zat, geboeid tusschen twee rotsen, zóólang waren de goden veilig. Gelukte het hem evenwel zich los te rukken, dan brak de dag van den ondergang der wereld aan. De menschen werden zóó getroffen door de kracht en de list der wolven, dat zij hun eene zekere goddelijke verwantschap toekenden en zeiden dat zij waren als — de duivelen. Ook de Bijbel spreekt van hunne woeste kracht. Gen. 49 : 27 zegt: „Benjamin is een verscheurende wolf, die des morgens buit verslindt en des avonds roof verdeelt” (vgl. Jer. 5 : 6; Ezech. 22 : 27; Hab. 1 : 8; Sef. 3 : 3; Mt. 7 : 15; 10 : 16; Luc. 10 : 3; Joh. 10 : 12; Hand. 20 : 29). Wanneer in het Nieuwe Testament gezegd wordt: „van binnen zijn zij grijpende wolven”, dan heeft die beeldspraak helaas meermalen te veel de verbeelding geprikkeld. Dit blijkt uit talrijke processen uit het einde der 16de eeuw. Toen werd bijv. een man verbrand, omdat hij bekend had dat hij tien jaren geleden

een weerwolf was geworden, een ander was zijn helper geweest. Deze laatste werd in zijne gevangenschap krankzinnig. In die dagen werd in Nederland door verscheidene aangeklaagden beleden dat zij jaren lang als weerwolven hadden rondgezworven en koeien verscheurd. Bij een arts werd eens een man gebracht die, zeide men, „de wolfsziekte” had. Hij had hun toegeroepen: „Ik ben een wolf en als gij niet spoedig vlucht dan zal ik opspringen en u opeten”. Natuurlijk wapenden zich die helden met hooivorken en knuppels, sloegen hem neder, namen hem gevangen, van plan om hem te villen en te onderzoeken of ergens onder zijn schijnbare menschenhuid ook een wolfsvel verborgen was. De arts, zeiden zij, zou beter kunnen villen dan zij, en zij verzochten hem vriendelijk hun de behulpzame hand te bieden. Gelukkig kwam de arme man er zóó goed af. Treuriger liep het af met een ander die onder dezelfde omstandigheden in 1541 voor de rechters werd gebracht. Deze meenden stellig dat hij die wolfsharen binnenwaarts droeg en vilden hem armen en beenen, om een bekwaam onderzoek te kunnen instellen. De man stierf daarop spoedig!

In Abyssinië heerscht nog het geloof dat de leden van de verachte klasse der „bhuta's” zich in hyena's en andere dieren veranderen kunnen. Iemand begint, zegt men, heel onnatuurlijk te brullen en te brommen en allerlei geluiden te maken die doen denken aan het gehuil van een hyena. Hij beweegt zich op handen en voeten voort; niemand kan hem in bedwang houden, koorden vernielt hij met bovennatuurlijke kracht. Geen geneesmiddel helpt. De eenige redder is de bezweerder die den boozen geest uitbant. — En de bewoners van Assam verhalen van eene ziekte die zij „tijgerziekte” noemen. Zulk een zieke trekt zich de haren uit, gaat vreeselijk te keer, verwondt zichzelf en anderen en gaat eenzaam rond over de velden.

Ook in Europa heerschte dit droevig bijgeloof, dat wij geneigd zijn met krankzinnigheid te vereenzelvigen, van de eerste eeuw af. Hoewel door Bonifacius bestreden vertoonden zich daarvan de sporen tot in de late Middeleeuwen. In het bijzonder trad de ziekte in Februari op. Dan verlieten de zieken des nachts hunne woningen, zwierden over de begraafplaatsen en beeldden zich in dat zij wolven of honden waren. Heel hun uiterlijk teekende een diep, smartvol

lijden. Zij hadden een bleek, ingevallen gelaat, holle, be-
traande oogen, een droge tong en brandenden dorst. Hunne
voeten waren met wonden en zweren bedekt. Wolven en
honden navolgend slopen zij blaffend en brullend rond. Te
twaalf uren, zeide het volksgeloof, werden zij weer in menschen
veranderd.

In de Middeleeuwen werd deze ziekte epidemisch en ge-
vaarlijk. De lijders vermoordden wat zij ontmoetten. De
oude Grieksche geneesheeren beschouwden aderlatingen als
een heilzaam middel, de Middeleeuwen de brandstapels of
het volgende recept: „slaat ze met een gaffel onverwachts
ééns juist tusschen de beide oogen!”

De „Heksenhamer” en de beide grondleggers van dit
vreeselijke boek, Sprenger en Institor¹⁾, hebben ook in dit
opzicht ontzaglijk veel kwaad gedaan. Daarin komt o.a.
deze vraag voor: „Is het alleen maar zinsbedrog, wanneer
sommigen weerwolven menschen aanvallen en kinderen uit
de wieg rooven en verslinden?” Antw.: „Ja, er zijn wolven
die door den Duivel zijn bezeten en ook menschen wier
verbeelding zóó door den Duivel geleid is, dat zij zichzelf
voor weerwolven houden”. Hoewel er toen reeds vele
stemmen waren opgegaan tegen de onderstelling dat heksen
menschen in weerwolven zouden kunnen omtooveren, von-
nisten de heksenmeesters er evengoed lustig op los. Vóór
het einde der 15de eeuw hadden reeds de prior Johan
Vincentii en Geiler von Kaisersberg de weerwolfstheorie be-
streden. De eerste nam aan dat de Duivel de menschen
in diepen slaap deed verzinken en hen liet droomen dat zij
wolven waren; de tweede verklaart ze als gewone wolven of
als duivelen — maar in geen geval als menschen — die zich
in wolven veranderden. Vooral in Frankrijk werden vele
„weerwolfsprocessen” gevoerd. De boosheid kwam op aarde,
naar men overigens zeide, meer van de vrouw en van dit
kwaad werden meestal mannen verdacht. Ja waarlijk, in
het recht, door de mannen gemaakt, is de vrouw altijd de
mindere geweest.

Enkele voorbeelden: In 1521 werden te Besançon voor
een inquisiteur twee mannen gebracht, die zich door middel
van zalven in wolven hadden veranderd en beleden verschillende

¹⁾ Zie dl. III, blz. 7

menschen, vooral jonge meisjes, gedood te hebben om hun bloed te verzwelgen. Nog gaven zij toe met wolven te verkeerden te hebben. Zij werden verbrand. — Den 13den September 1573 hadden eenige boeren in Franche-Comté een weerwolf met moeite bemachtigd. Het bleek een zekere Gilles Garnier van Lyon te zijn. Hij beleed — natuurlijk op de pijnbank — dat hij een meisje van tien jaar met zijne klauwen geworgd had, vervolgens haar ontkleed en het vleesch van het geheele lichaam afgeknaagd. Hij had er wat van meegenomen naar huis voor zijne vrouw. Op een anderen keer had hij een meisje geworgd, toen hij juist overvallen werd en nog vluchten kon. Eveneens had hij een knaapje verslonden enz. Hij werd levend verbrand. — In 1588 werden vier weerwolven, die verscheidene kinderen verslonden hadden, gedood. De procesacten bevatten zóóveel schandelijks en onzedelijks, dat ook deze volgens gewezen vonnis werden verbrand en — wij ons verbazen moeten over hetgeen die monnik-rechters al niet wisten aangaande deze dingen en over hunne handigheid om hunne wetenschap om te zetten in bekentenissen der ongelukkigen. — Pierre Stefft had door de tusschenkomst van eene duivelin een gordel ontvangen die het vermogen bezat om zich in een wolf te veranderen. Hij bekende als wolf van 15 knapen, twee vrouwen en een man de hersens gegeten te hebben. Hij is na eene vreeselijke foltering verbrand. Zulk een gordel komt in de „weerwolfprocessen" meer voor. De gedaanteverwisseling had plaats, als men den gordel om het bloote lichaam deed. Het moest van wolfsleder of van de huid van een ter dood gebrachte zijn. De wolf ontving nu bovennatuurlijke kracht, zoodat hij een geheel rund kon voortslepen. De gordel behoudt hetzelfde vermogen als hij in andere handen valt. Soms wil hij niet werken. Niet zóó spoedig kan de weerwolf weer in een mensch veranderen, dat de vervolgers er niet nog iets van konden bemerken. Een boer reed naar een dorp, toen twee wolven zijn wagen begeleidden. Gekomen aan de plaats van bestemming, sprongen zij eensklaps door een openstaande deur een huis binnen. De boer hen achterna en — zag eene boerin met hare dochter op de deel staan, elk met een wolfsgordel in de hand! Bijna zou hij dus met eigen oogen de gedaanteverwisseling gezien hebben! Eene enkele maal treedt in de plaats van een gordel een zwart poeder.

Een onschuldiger weerwolf was die ten jare 1555 in de schemering te Erfurt rondliep om vrouwen en meisjes aan het hart te drukken en te kussen. Verder deed hij ze geen kwaad. Zulke zijn er nog wel. Meestal ontsnappen zij aan het gerecht. Zij kunnen evenwel ontsteltenis genoeg veroorzaken. — Nog bestaat het geloof dat van zeven in één huwelijk geboren jongens één een weerwolf is, van zeven meisjes één eene nachtmerrie is, en dat de zoon van eene vrouw die zich vóór zijne geboorte van een toovermiddel bediend had een weerwolf en de dochter eene nachtmerrie of vampier ¹⁾ werd. De weerwolf die zich met den Duivel verbonden had moest van tijd tot tijd een mensch doden, anders kwam hij in de hel. De bloeitijd van dit geloof was de elfde tot het begin der zeventiende eeuw.

De inwoners van Nieuw-Texas, zoo verhaalt een Amerikaansch jager, hebben grooten eerbied voor den weerwolf, dien zij beschouwen als het hoofd en den leidsman van de wolventroepen die hunne kudden steeds bedreigen. Zij noemen hem: Lobo, de koning van Tales. Alle pogingen waren in het werk gesteld om hem te grijpen en te straffen voor zijne vermetelheid; maar niets baatte, al was eene hooge premie op zijn vangst gesteld. Ook de bedoelde jager, Thompson, verhaalt van zijn wedervaren: „Weldra begreep ik dat er in dit bergachtige landschap niet aan te denken viel om Lobo met paard en hond na te jagen. Eerst beproefden wij het met vergift... Alles werd goed voorbereid... maar toen ik den volgenden morgen buiten kwam, nadat ik des nachts zijn machtig geluid had vernomen, ontdekte ik wel de sporen van zijne geweldige klauwen die gemakkelijk van die van de

⁻¹⁾ Nachtmerrie komt, naar eene aanwijzing die ik ergens vond, niet van „merrie”, den naam voor een vrouwelijk paard, maar van een Gothisch woord dat hinderen of kwellen beteekent. Toen men dit vergat, maakte men er eene merrie van, die des nachts de woningen en stallen bezocht en zeide men, dat een ontvleesde paardenkop het eenige middel was om dit lastige bezoek af te weren. Menig oud moedertje plaatste de schoenen of muilen onder de legerstede met de hakken naar achter, de punten naar voren, opdat de nachtmerrie zich den neus daaraan stootten zou. Een versje uit de veertiende eeuw luidde:

Du vele die sijn in de lucht
En doen den menschen dikke vrucht (= vrees),
Coubouten, Alvnn, Nickers, *Maren*.

overige wolven te onderscheiden waren. Zij hadden de giftballen gevonden, zij waren verdwenen, maar... er was geen doode wolf te zien... zij hadden ze netjes in den bek genomen, bij elkander gelegd, op een hoop geworpen en met allerlei vuil bedekt... Nu beproefden wij het op eene andere wijze. De herders weten dat de schapen wel wild rondloopen en zich overal heen verstrooien bij het naderen van het minste gevaar...; maar, wanneer zich eenige geitebokken in hun midden bevinden, erkennen zij den hooger en moed van deze gebaarde neven en zij dringen zich tegen hen aan... Op een nacht werden de kudden weer verschrikt door het gehuil der naderende wolven. Lobo evenwel, die den troep aanvoerde, ... sprong met de zijnen zeer vaardig over de schapen heen naar de bokken en verscheurde ze in enkele minuten. De schapen verstrooiden zich her- en derwaarts en werden eene gemakkelijke prooi... Eindelijk kwamen de reeds lang bestelde wolvenvallen! Met twee helpers arbeidden wij eene week lang om ze goed uit te zetten. Na twee dagen bleek het weldra dat Lobo er geweest was. Ofschoon de vallen goed verborgen waren, had hij terstond de eerste opgemerkt en voorzichtig blootgelegd. Hij hield het oog op de houten balken die steeds ter zijde van den val lagen en met kettingen daaraan verbonden. Nu werden de vallen in den vorm van een H gezet... Doch nu liep hij er wel in en kon zich niet meer zonder gevaar omkeeren. Maar wat deed hij? Hij ging terug, achterwaarts, precies de pooten plaatsend in de sporen van zooeven. Daarop werden de vallen gebombardeerd met steenen en aardkluiten, totdat zij alle dichtgeslagen waren. Niets ontsnapte aan zijn speurzin wat ik daarna nog beproefde. Eindelijk toen ik zijne lievelingswolvin had gevangen, zwierf hij klagend en zoekend rond en kon ik hem dooden. Zoo werd hij een „nar der liefde”. Maar — de echte weerwolf, de vrucht der kranke verbeelding, liet zich niet zoo spoedig vangen zonder eene bloedige streep door de geschiedenis der menschheid te trekken! Droevig aanhangsel van het duivelengeloof! Van niets anders getuigend dan van de waarheid van deze spreuk: „De mensch in zijn bijgeloovigen waan is den mensch als een verscheurende wolf!”

De weerwolf leeft nog voort in een versje van het „Wolf-
en schaap”-spelletje:

Schaepherder, laet je schaepjes gä;
'k Durve niet;
Van wie niet?
Van de weerwolf niet.
Weerwolf die zit 'evangen
Tusschen twee iesdere tangen,
Tusschen de zon en tusschen de maene;
Schaepherder, laet je schaepjes gä!

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525

